

**UNIVERSITATEA "NICOLAE TITULESCU" DIN BUCUREȘTI
FACULTATEA DE DREPT
ȘCOALA DOCTORALĂ
SPECIALIZAREA DREPT COMUNITAR / DREPTUL UNIUNII EUROPENE**

TEZĂ DE DOCTORAT

**RĂSPUNDEREA STATELOR MEMBRE ALE UNIUNII EUROPENE
PENTRU PREJUDICIILE CAUZATE PARTICULARILOR
PRIN ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI UNIUNII**

REZUMAT

Conducător de doctorat :

Prof.univ.dr. Augustin FUEREA

Student - doctorand:

Matei CRISTEA

**București
2014**

CUPRINSUL REZUMATULUI

Lista abrevierilor.....	3
Planul tezei de doctorat.....	5
Importanța temei investigate.....	7
Obiective ale tezei de doctorat.....	12
Metodologie.....	13
Structura tezei de doctorat.....	14
Prezentarea generală a tezei de doctorat.....	14
Bibliografie selectivă.....	46

LISTA ABREVIERILOR

alin.	alineat
art.	articol
AUE	Actul Unic European
C-	Cauză soluționată de Curtea de Justiție a Comunităților Europene / Curtea de Justiție
CDI	Comisia de Drept Internațional
CE	Comunitatea Europeană
CECO	Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului
CEDO	Curtea Europeană a Drepturilor Omului
CEE	Comunitatea Economică Europeană
CEJ	Curtea Europeană de Justiție
CIJ	Curtea Internațională de Justiție
CJCE	Curtea de Justiție a Comunităților Europene
CJUE	Curtea de Justiție a Uniunii Europene
CPJI	Curtea Permanentă de Justiție Internațională
ed.	editura
EJIL	European Journal of International Law
JOUE	Jurnalul Oficial al Uniunii Europene
M.O.	Monitorul Oficial
ONU	Organizația Națiunilor Unite
nr.	număr

op.cit.	opera citată
p.	pagina
pp.	paginile
s.n.	sublinierea noastră
t.n.	traducerea noastră
T-	Cauză soluționată de Tribunalul de Primă Instanță/Tribunalul
TCE	Tratatul de instituire a Comunității Europene
TCEE	Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene
TFUE	Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene
TPI	Tribunalul de Primă Instanță
trad.	traducerea
TUE	Tratatul privind Uniunea Europeană
UE	Uniunea Europeană
vol.	volum

PLANUL TEZEI DE DOCTORAT

ASPECTE INTRODUCTIVE

CAPITOLUL I PRECIZĂRI TERMINOLOGICE

CAPITOLUL II PRINCIPIUL RĂSPUNDERII STATELOR MEMBRE ALE UNIUNII EUROPENE PENTRU PREJUDICIILE CAUZATE PARTICULARILOR PRIN ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI UNIUNII – PRINCIPIU „*INERENT*” SISTEMULUI JURIDIC AL UNIUNII. SPECIFICUL ORDINII JURIDICE A UNIUNII EUROPENE

CAPITOLUL III MECANISME DE SANȚIONARE A ÎNCĂLCĂRILOR DREPTULUI UNIUNII

CAPITOLUL IV FUNDAMENTELE PRINCIPIULUI RĂSPUNDERII STATELOR MEMBRE ALE UNIUNII EUROPENE PENTRU PREJUDICIILE CAUZATE PARTICULARILOR PRIN ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI UNIUNII

CAPITOLUL V CONDIȚIILE RĂSPUNDERII STATELOR MEMBRE ALE UNIUNII EUROPENE PENTRU PREJUDICIILE CAUZATE PARTICULARILOR PRIN ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI UNIUNII

CAPITOLUL VI SFERA DE APLICARE A PRINCIPIULUI RĂSPUNDERII STATELOR MEMBRE ALE UNIUNII EUROPENE PENTRU PREJUDICIILE CAUZATE PARTICULARILOR PRIN ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI UNIUNII

CAPITOLUL VII APLICAREA PRINCIPIULUI RĂSPUNDERII STATELOR MEMBRE ALE UNIUNII EUROPENE PENTRU PREJUDICIILE CAUZATE PARTICULARILOR PRIN ÎNCĂLCĂRI ALE DREPTULUI UNIUNII

**CAPITOLUL VIII RĂSPUNDEREA STATULUI PENTRU PREJUDICIILE
CAUZATE PARTICULARILOR. DISPOZIȚII RELEVANTE ÎN DREPTUL ROMÂN**

CONCLUZII GENERALE

ANEXĂ

BIBLIOGRAFIE

CUPRINS

Importanța temei investigate

Prezenta teză de doctorat examinează problema răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii.

Principiul răspunderii statelor membre pentru prejudiciile produse particularilor prin încălcări ale dreptului comunitar/dreptului UE care le sunt imputabile a fost afirmat, *în mod explicit*, de Curtea de Justiție de la Luxemburg, prin hotărârea pronunțată în cauzele conexe Francovich și Bonifaci¹. Conform acestei hotărâri, orice stat membru trebuie să repare prejudiciile cauzate particularilor ca urmare a încălcărilor dreptului comunitar/ dreptului UE care îi sunt imputabile². În cauza menționată, încălcarea săvârșită de statul italian consta în netranspunerea unei directive în termenul stabilit.

Ulterior, sfera de aplicare a acestui principiu a fost extinsă, printr-o evoluție jurisprudențială deosebit de interesantă, atât în cazul încălcărilor comise prin acte ale autorității legislative³, cât și în cel al încălcărilor săvârșite prin hotărâri judecătorești ale instanțelor naționale de ultim grad⁴.

În mod firesc, acest subiect a făcut obiectul unor ample discuții în literatura de specialitate, inclusiv prin publicarea unor monografii sau studii aprofundate⁵. De asemenea, atât doctrina engleză, cât și cea franceză, alocă acestui subiect un spațiu semnificativ, inclusiv în cuprinsul lucrărilor generale referitoare la dreptul Uniunii Europene, în conexiune cu unele dintre temele esențiale ale dreptului Uniunii, cum ar fi caracteristicile ordinii juridice a Uniunii, principiile generale ale dreptului Uniunii, sistemul de proceduri și mecanisme

¹Hotărârea CJCE din 19 noiembrie 1991, **Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene**, cauzele conexe C-6/90 și C-9/90.

²**Ibidem**, paragrafele 35-36.

³Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe C-46/93 și 48/96.

⁴Hotărârea CJCE din 30 septembrie 2003, **Gerhard Köbler împotriva Republicii Austriece**, cauza 224/01.

⁵**BIONDI Andrea, FARLEY, Martin**, *The right to damages in European law*, editura Wolters Kluwer Law & Business, 2009, **PEKKA Aalto**, *Public liability in EU law: Brasserie, Bergaderm and beyond*, (Modern studies in European law), editura Hart Publishing, Oxford, 2011, **VANDERSANDEN, Georges, DONY, Marianne**. *La responsabilité des Etats membres en cas de violation de droit communautaire*, editura Bruylant, Bruxelles, 1997.

prevăzute pentru asigurarea aplicării dreptului Uniunii sau interacțiunea între dreptul Uniunii și dreptul intern al statelor membre ale Uniunii Europene⁶.

În aceste condiții, care ar fi interesul examinării, în prezenta teză de doctorat, a problemei răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii?

Apreciem că interesul unui astfel de demers este pe deplin justificat, în contextul apartenenței României la Uniunea Europeană, calitatea de stat membru atrăgând după sine o serie de drepturi, dar și de obligații pentru statul român, printre care un loc de maximă importanță îl ocupă obligația respectării dreptului Uniunii Europene, ceea ce implică aplicarea corespunzătoare a acestuia de către instanțele judecătorești române.

Din acest punct de vedere, este de menționat faptul că, până în prezent, din informațiile pe care le deținem, nu există monografii sau studii aprofundate în literatura română de specialitate, care să fie rezervate, *in mod special*, principiului menționat. Subiectul este abordat în lucrările având caracter general din domeniul dreptului instituțional al Uniunii Europene⁷ sau, cel mult, în cadrul unor articole publicate în reviste de specialitate⁸. Cu atât

⁶**BREALEY, Mark, HOSKINS, M.**, *Remedies in EC Law: Law and Practice in the English and EC Courts*, editura Sweet and Maxwell, 1998, **CHALMERS Damian, HADJEMMANUIL Christos, MONTI Giorgio, TOMKINS Adam**, *European Union Law texts and materials*, editura Cambridge University Press, Londra, 2006, **CRAIG Paul, DE BURCA Grainne**, *EU Law. Text, Cases and Materials*, ediția a V-a, editura Oxford University Press, 2011, **HORSPOOL, Margot, HUMPHREYS, Matthew**, *European Union law*, editura Oxford University Press, ediția a IV-a, 2006, **HORVATH, Zoltan**, *Handbook on the European Union*, ediția a II-a în limba engleză, HVG-ORAK, Budapest, 2005, **ISAAC, Guy**, *Droit communautaire général*, ediția a VII-a, editura Armand Colin, Paris, 1999, **RIDEAU, Joel**, *Droit institutionnel de l'Union et des Communautés Européennes*, ediția a III-a, editura L.G.D.J, Paris, 1999, **SIMON, Denys**, *Le système juridique communautaire*, PUF, Paris, 1998, **TRIDIMAS Takis**, *General principles of EU law*, ediția a II-a, editura Oxford University Press, 2006.

⁷**FÁBIÁN, GYULA**, *Drept instituțional al Uniunii Europene*, editura Hamangiu, București, 2012, **FILIPESCU, Ion P., FUEREA, Augustin**, *Drept instituțional comunitar european*, ediția a V-a, editura Actami, București, 1999, **FUEREA Augustin**, *Drept comunitar european. Partea generală*, editura All Beck, București, 2003, **FUEREA, Augustin**, *Manualul Uniunii Europene, ediția a V-a revăzută și adăugită după Tratatul de la Lisabona (2007/2009)*, editura Universul Juridic, București, 2011, **MUNTEANU Roxana**, *Drept european. Evoluție – Instituții. Ordine juridică*, editura Oscar Print, București, 1996, **POPESCU, Roxana-Mariana**, *Introducere în Dreptul Uniunii Europene*, editura Universul Juridic, București, 2011.

⁸**MUNTEANU, Roxana**, *Rolul jurisdicțiilor nationale în aplicarea principiului răspunderii statului pentru daunele cauzate particularilor prin încălcarea dreptului comunitar*, în *“Dreptul comunitar și dreptul intern. Aspecte privind legislația și practica judiciară*, ed. Hamangiu, 2008, pp. 62-79, **DUMITRESCU Alexandra**, *De la Francovich la Kobler. Evoluția jurisprudenței Curții Europene de Justiție în materia răspunderii delictuale a statelor membre ale Uniunii Europene*, Revista română de Drept Comunitar, nr. 2/2005, pp. 57-76, **CHIURIU, Tudor**, *Dezvoltarea liniei de jurisprudență a Curții Europene de Justiție privind răspunderea civilă delictuală a Statelor Membre pentru încălcarea de către instanțele judecătorești naționale a dreptului comunitar*, Curierul Judiciar nr.12/2006.

mai puțin au fost explorate, *pe larg*, până la momentul actual, influențele dreptului Uniunii Europene asupra dreptului intern român, în materia răspunderii patrimoniale a autorităților publice, și problema compatibilității dispozițiilor de drept intern în materie cu normele Uniunii Europene și cu jurisprudența relevantă a Curții de Justiție a Uniunii Europene⁹.

Subiectul abordat prezintă o complexitate deosebită sub mai multe aspecte.

În primul rând, complexitatea sa este ilustrată atât de *contextele diferite* în care acesta este analizat, cât și de *conexiunile* sale cu alte subiecte esențiale ale dreptului Uniunii.

O scurtă trecere în revistă în acest sens este mai mult decât edificatoare. Astfel, problema răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii este abordată, după caz, în lucrări sau capitole destinate principiilor generale ale dreptului Uniunii Europene¹⁰, căilor de atac naționale pentru aplicarea dreptului Uniunii Europene¹¹ sau căilor de atac aflate la dispoziția particularilor pentru aplicarea dreptului Uniunii Europene¹². Prin urmare, examinarea acestui subiect implică o cunoaștere prealabilă temeinică, *de ansamblu*, a dreptului Uniunii Europene.

În al doilea rând, aprofundarea subiectului acestei lucrări presupune o cercetare *pluridisciplinară*.

La prima vedere, tema aleasă ar impune, în primul rând, o analiză din perspectiva dreptului Uniunii Europene, însă, în opinia noastră, o examinare care s-ar limita la această ramură de drept ar fi insuficientă. Pentru înțelegerea corespunzătoare a subiectului acestei teze de doctorat, considerăm că sunt necesare cercetări aprofundate, în legătură cu mai multe ramuri ale dreptului – drept internațional public, drept constituțional, drept administrativ, drept civil și, nu în ultimul rând, drept comparat.

În cele ce urmează, vom expune, pe scurt, argumentele care stau la baza acestei afirmații sau, cu alte cuvinte, care este rațiunea unei cercetări pluridisciplinare, motivul pentru

⁹Este de remarcat, în mod deosebit, examinarea legislației române în materia răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin erori judiciare, în lumina jurisprudenței relevante a CJUE, efectuată în articolul menționat în rândurile următoare:

GROZA, Anamaria, *Răspunderea statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului comunitar. Prejudiciu cauzat de instanțele care judecă în ultim grad de jurisdicție*, Revista Pandectele Române, nr. 2/2012, pp.165-173.

¹⁰**TRIDIMAS, Takis**, *op. cit.*, pp. 498-547.

¹¹**DOUGAN, Michael**, *National Remedies Before the Court of Justice: Issues of Harmonisation and Differentiation (Modern Studies in European Law)*, editura Hart Publishing, Oxford, 2004.

¹²**WARD, Angela**, *Individual Rights and Private Parties Judicial Review in the EU*, editura Oxford University Press, 2007.

care fiecare dintre ramurile de drept amintite are un rol semnificativ în aprofundarea subiectului acestei lucrări.

De ce este nevoie de perspectiva *dreptului internațional public*?

Dreptul Uniunii Europene este o ramură relativ nouă de drept, iar pentru înțelegerea particularităților sale este necesară clarificarea relațiilor pe care dreptul Uniunii le întreține cu dreptul internațional public. Nu trebuie omis faptul că dreptul comunitar/dreptul UE a fost calificat, în primă fază, chiar de Curtea de Justiție de la Luxemburg, drept o „*nouă ordine juridică de drept internațional*”¹³. Prin urmare, pentru înțelegerea raporturilor existente între ordinea juridică a Uniunii Europene și ordinea juridică internă este utilă o prezentare prealabilă atât a raporturilor între ordinea juridică internațională și ordinea juridică internă, cât și a teoriilor moniste sau dualistă din dreptul internațional public, care încearcă să explice aceste raporturi. Nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că, în conturarea principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii, însăși Curtea de Justiție de la Luxemburg a făcut referire la aspecte relevante din dreptul internațional public¹⁴.

De ce perspectiva *dreptului constituțional* este necesară pentru înțelegerea acestui subiect?

Constituția României, republicată, prevede norme fundamentale pentru subiectul prezentei lucrări de doctorat.

Avem în vedere, în mod special, dispozițiile articolelor 11 și 20, referitoare la raporturile între tratatele internaționale și dreptul intern, prevederile articolului 148, care conțin reguli esențiale privind raporturile între ordinea juridică a Uniunii Europene și ordinea juridică internă, și, nu în ultimul rând, cele ale articolului 52, care se referă la dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică.

De ce studiul *dreptului administrativ* este indispensabil pentru aprofundarea acestei problematici?

¹³ Hotărârea CJCE din 5 februarie 1963, **Societatea N. V. Algemene Transport - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos împotriva Nederlandse Administratie der belastingen (administrația fiscală olandeză)**, cauza C-26/62.

¹⁴ Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Republicii Federale Germania și The Queen și State Secretary for Transport, ex parte Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragraful 34.

Înainte de toate, problema răspunderii autorităților publice pentru prejudiciile cauzate particularilor este o chestiune care, în esență, ține de această ramură a dreptului, iar pentru aprofundarea problematicii răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii, este necesară, în egală măsură, o examinare a problemei răspunderii patrimoniale a autorităților publice, a elementelor comune și particularităților acestui tip de răspundere administrativă, prin raportare la răspunderea civilă delictuală, examinată în cadrul *dreptului civil*. În acest context, menționăm disputa purtată în literatura de specialitate cu privire la natura juridică - administrativă sau civilă - a răspunderii patrimoniale a autorităților publice¹⁵.

De ce aspectele de *drept comparat* sunt foarte importante pentru înțelegerea acestui subiect?

În conturarea principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii Europene, jurisprudența Curții de Justiție de la Luxemburg face referire la principiile ordinilor juridice ale statelor membre¹⁶. Din acest punct de vedere, o prezentare, chiar și sumară, a problematicii răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor în toate cele 28 de state membre ale Uniunii Europene ar fi fost extrem de complicată, și, de aceea, am ales să ne concentrăm asupra expunerii teoriei răspunderii autorităților publice pentru prejudiciile cauzate particularilor în cadrul a două sisteme sensibil diferite, cel francez și cel englez.

Nu în ultimul rând, dificultățile în elaborarea acestei teze au fost determinate de faptul că, între momentul inițial al cercetării (2007) și momentul actual au avut loc modificări semnificative în dreptul Uniunii Europene, cauzate, în principal, de intrarea în vigoare a

¹⁵**ELIESCU, Mihail**, *Răspunderea civilă delictuală*, ed. Academiei, București, 1972, pp. 318-320, **IORGovan, Antonie**, *Tratat de drept administrativ*, vol. II, editura Nemira, București, 1996, pp. 315-321, **POP, Liviu**, *Unele aspecte în legătură cu răspunderea pentru prejudiciile cauzate prin acte administrative ilegale*, în *Dreptul* nr. 9, 1994, pp. 30-36, **PUIE, Ovidiu**, *Contenciosul administrativ*, ed. Universul Juridic, București, 2009, p. 159, **TARHON, V. Gh.**, *Răspunderea patrimonială a organelor administrației de stat pentru pagubele produse prin actele lor ilegale*, editura Științifică, București, 1967, pp. 20-46, **TEODORESCU, Anibal**, *Teoria răspunderii administrației publice pentru daune*, Institutul de Arte Grafice "Marvan" S.A.R., București, 1942, pp. 15-30, **TRĂILESCU, Alin**, *Răspunderea patrimonială pentru actele administrative de autoritate nelegale*, editura C.H.Beck, București, 2013, pp. 25-31.

¹⁶Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Republicii Federale Germania și The Queen și State Secretary for Transport, ex parte Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragrafele 29-30.

Tratatului de la Lisabona¹⁷, care a schimbat, într-o manieră fundamentală, modul de funcționare a Uniunii Europene. De asemenea, modificări semnificative au avut loc și sub aspect terminologic.

Obiective ale cercetării

Principalele obiective ale cercetării noastre științifice sunt:

1. Definierea principiului răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile produse particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii;
2. Delimitarea principiului menționat de alte mecanisme de sancționare a încălcărilor dreptului Uniunii;
3. Identificarea și explicarea *fundamentelor* principiului răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii;
4. Examinarea *sferii de aplicare* a acestui principiu (încălcări săvârșite de autoritățile executive, legislative, respectiv judecătorești);
5. Analizarea *condițiilor* angajării răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcarea dreptului Uniunii (analizarea, pe de o parte, a condițiilor *generale*, iar, pe de altă parte, a unor eventuale condiții *specifice*);

¹⁷Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene, semnat la Lisabona, la 13 decembrie 2007.

6. Prezentarea și examinarea evoluției jurisprudenței relevante a Curții de Justiție a Uniunii Europene în această materie;
7. Prezentarea legislației interne relevante pentru subiectul acestei teze de doctorat și examinarea acestor prevederi, în lumina jurisprudenței Curții de Justiție a Uniunii Europene.

Metodologie

În scopul îndeplinirii obiectivelor menționate, au fost folosite diferite metode de cercetare științifică, între care amintim, în mod deosebit, **metodele istorică, logică și comparativă**, care au fost utilizate după cum urmează:

- **metoda istorică** a fost folosită, spre exemplu, în privința prezentării evoluției sferei de aplicare a principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii Europene sau a evoluției principiului efectivității dreptului Uniunii;
- **metoda logică** a fost utilizată în exprimarea propriilor interpretări și concluzii, pe baza studiului legislației și jurisprudenței relevante în domeniul răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii Europene și examinării punctelor de vedere exprimate în literatura de specialitate cu privire la acest subiect și
- **metoda comparativă** este reflectată atât în studiul problematicii răspunderii statului în sistemul juridic francez și în sistemul juridic britanic, cât și în analiza condițiilor în care este angajată răspunderea statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii, respectiv răspunderea extracontractuală a Uniunii Europene.

Structura tezei de doctorat

Lucrarea „*Răspunderea statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii*” este structurată astfel:

- **lista de abrevieri;**
- **tabla de materii;**
- **un capitol introductiv**, care conține o prezentare generală a problematicii cercetate în această lucrare de doctorat;
- **opt capitole**, fiecare dintre acestea fiind împărțit, la rândul său, după caz, în mai multe secțiuni, în cuprinsul cărora sunt examinate, pe larg, aspectele relevante ale temei cercetate în lucrarea de doctorat;
- **concluziile generale și propunerile de lege ferenda;**
- **o anexă**, care cuprinde o listă a celor mai importante hotărâri ale Curții de Justiție a Uniunii Europene referitoare la acest principiu;
- **bibliografia**, care oferă o imagine a suportului doctrinar, legislativ și jurisprudențial pe care se bazează această teză și
- **cuprinsul lucrării.**

Prezentarea generală a tezei de doctorat

Primul capitol este destinat unor precizări terminologice, întrucât, prealabil aprofundării subiectului acestei teze de doctorat, este necesară clarificarea anumitor termeni, în vederea evitării unor eventuale confuzii, care ar putea apărea în cuprinsul lucrării. În mod evident, acest capitol nu are pretenția de a fi un mic dicționar terminologic al dreptului Uniunii Europene, ci se limitează la explicarea sensului unui număr *restrâns* de astfel de termeni, al căror conținut ar putea naște anumite dileme și neclarități. Scopul său este de a expune, pe scurt, abordarea aleasă pe parcursul tezei, în scopul unei înțelegeri corespunzătoare a aspectelor de fond.

Aceste precizări sunt, în opinia noastră, deosebit de importante, întrucât, pe de o parte, literatura de specialitate folosește o terminologie deosebit de bogată („*efect direct*”, „*efect imediat*”, „*aplicabilitate directă*”, „*aplicabilitate imediată*”, „*răspundere extracontractuală*”, „*răspundere delictuală*”, „*efectivitate*”, „*efect util*”, „*protecție jurisdicțională efectivă*”), însă, deseori, se poate constata fie că același termen este folosit, de diverși autori, pentru a desemna idei diferite, fie că, dimpotrivă, termeni diferiți sunt utilizați în literatura juridică de specialitate pentru a desemna același conținut.

Totodată, acest capitol este justificat de necesitatea explicării câtorva dintre modificările de ordin terminologic survenite ca urmare a intrării în vigoare a Tratatului de la Lisabona¹⁸.

Al doilea capitol este rezervat examinării caracteristicilor ordinii juridice a Uniunii Europene.

Care este rațiunea examinării particularităților ordinii juridice a Uniunii Europene într-o lucrare dedicată răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii?

Pe de o parte, titlul lucrării face referire la „*încălcări ale dreptului Uniunii (s.n)*”, și, din acest punct de vedere, analizarea caracteristicilor ordinii juridice a Uniunii reprezintă un demers firesc.

Mai mult decât atât, explicația acestei opțiuni rezidă chiar în jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene în legătură cu principiul menționat. În acest sens, Curtea de Justiție de la Luxemburg a concluzionat, cu prilejul hotărârii pronunțate în cauzele conexe Francovich și Bonifaci, că principiul răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii care le sunt imputabile

¹⁸ Menționăm căam încercat o permanentă raportare la terminologia folosită de Tratatul de la Lisabona. Cu toate acestea, nu am abandonat complet utilizarea sintagmelor de „*drept comunitar*” sau „*ordine juridică comunitară*”, în ipoteza în care am făcut referire sau, după caz, am citat din literatura de specialitate sau din jurisprudența Curții de Justiție de la Luxemburg, *anterioare* intrării în vigoare a Tratatului de la Lisabona, însă, în general, am folosit noua terminologie consacrată prin acest tratat, prin utilizarea sintagmelor „*dreptul Uniunii Europene*”, sau „*dreptul Uniunii*” și „*ordinea juridică a Uniunii Europene*” sau „*ordinea juridică a Uniunii*”.

este „*inerent sistemului tratatului*”¹⁹. Această sintagmă a fost, de altfel, reluată cu prilejul mai multor hotărâri pronunțate pe această temă de Curtea de Justiție de la Luxemburg²⁰.

Care este semnificația acestei formulări?

În opinia noastră, afirmația din hotărârea pronunțată de CJCE sugerează faptul că principiul răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii care le sunt imputabile își găsește rădăcinile chiar în specificul noii ordini juridice create prin tratatele institutive ale Comunităților Europene²¹, decurgând, în mod logic, din caracteristicile acestui tip de ordine juridică.

Prin urmare, prezentarea principiului amintit nu poate face abstracție de caracteristicile sistemului juridic al Uniunii Europene și, în consecință, orice tentativă de explicare/înțelegere a acestui principiu necesită o expunere/cunoaștere prealabilă a specificului ordinii juridice a Uniunii Europene.

Conform dicționarului explicativ al limbii române²², termenul „*inerent*” are următoarea semnificație: „*care face parte integrantă din ceva, care constituie un element nedespărțit de un lucru sau de o ființă, care aparține în mod firesc la ceva.*”

O legătură atât de puternică, fundamentală chiar, precum cea rezultată din hotărârile pronunțate pe această temă de Curtea de Justiție de la Luxemburg, generează mai multe întrebări care ar trebui lămurite, în vederea unei înțelegeri corespunzătoare a principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii: Despre ce fel de ordine juridică este vorba? Care sunt caracteristicile acestui tip de ordine juridică? Această nouă ordine juridică este una de drept internațional sau este o ordine

¹⁹Hotărârea CJCE din 19 noiembrie 1991, **Andrea Francovich împotriva Republicii Italiene și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene**, cauzele conexate precitate.

²⁰Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Republicii Federale Germania și The Queen și State Secretary for Transport, ex parte Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexate precitate, paragraful 31, Hotărârea CJCE din 26 martie 1996, **The Queen împotriva H. M. Treasury, ex parte: British Telecommunications plc**, cauza C-392/93, paragraful 38, Hotărârea CJCE din 23 mai 1996, **The Queen împotriva Ministry of Agriculture, Fisheries & Food, ex parte Hedley Lomas**, cauza precitată, paragraful 24. Hotărârea CJCE din 8 octombrie 1996, **Erich Dillenkofer și alții împotriva Bundesrepublik Deutschland**, cauzele conexate C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 și C-190/94, paragraful 20, Hotărârea CJCE din 17 octombrie 1996, **Denkavit International BV și alții împotriva Bundesamt für Finanzen**, cauzele conexate C-283/94, C-291/94 și C-292/94, paragraful 47.

²¹**Tratatul de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului**, semnat la Paris, la 18 aprilie 1951, **Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice**, semnat la Roma, la 25 martie 1957 și **Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene**, semnat la Roma, la 25 martie 1957.

²²*Dicționarul explicativ al limbii române*, editura Univers enciclopedic, ediția a II-a, București, 1996.

juridică *sui generis*, complet distinctă? Care sunt particularitățile prin care se distinge dreptul Uniunii Europene de sistemele instituite prin tratatele internaționale „obișnuite”²³? În ipoteza în care aceste particularități există, s-ar putea concluziona că diferența între cele două ordini juridice, cea internațională și cea a Uniunii Europene, este doar una de *grad*, sau, dimpotrivă, este chiar una de *esență*?

Răspunsul la aceste întrebări este unul dificil și complex, întrucât ar trebui să reflecte, pe de o parte, zeci de ani de jurisprudență a instanței de la Luxemburg, prin intermediul căreia au fost conturate caracteristicile ordinii juridice a Uniunii Europene, iar pe de altă parte, un dialog aprins, însă pasionant, plin de controverse și nuanțe, între eminenți specialiști în problematica dreptului Uniunii Europene și profesori de mare prestigiu, specializați în domeniul dreptului internațional public.

Pentru a descrie noua ordine juridică, Curtea de Justiție de la Luxemburg a folosit diverse formule, cum ar fi sintagmele de “nouă ordine juridică de drept internațional”²⁴, “ordine juridică proprie”²⁵ sau “ordine juridică nouă”²⁶, care sugerează, așa cum menționam anterior, autonomia acestui tip de ordine juridică prin raportare la ordinea juridică internațională.

Limitele acestei autonomii nu sunt, însă, foarte clare.

Este vorba de *independență* față de ordinea juridică internațională, cu alte cuvinte, se poate vorbi de un tip de ordine juridică *complet* distinctă? Sau este vorba doar de o autonomie *relativă*? Chiar traducerea hotărârii pronunțate în cauza Costa/ENEL exprimă această dificultate – astfel, versiunea în limba engleză vorbește despre „*independență*”, în timp ce versiunea în limba franceză face referire *numai* la „*autonomie*”.²⁷ În egală măsură, poate fi sesizată o diferență între formulările utilizate de CJCE în hotărârile Van Gend en Loos, respectiv Costa/ENEL: referirile la dreptul internațional public sunt sensibil diferite, menite

²³ Hotărârea CJCE din 15 iulie 1964, **Flaminio Costa împotriva Ente nazionale energia elettrica (ENEL)**, cauza 6/64.

²⁴ Hotărârea CJCE din 5 februarie 1963, **Societatea N. V. Algemene Transport - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos împotriva Nederlandse Administratie der belastingen (administrația fiscală olandeză)**, cauza precitată.

²⁵ Hotărârea CJCE din 15 iulie 1964, **Flaminio Costa împotriva Ente nazionale energia elettrica (ENEL)**, cauza precitată.

²⁶ **Idem.**

²⁷ „*Independent source of law*”/”*issu d’une source autonome*”, aspect menționat și în **DE WITTE, Bruno**, *European Union Law: How Autonomous is its Legal Order*, Zeitschrift für öffentliches Recht, 2010, 65, 1, p. 142.

mai degrabă să accentueze diferențele în detrimentul asemănărilor între cele două tipuri de ordine juridică (un exemplu în acest sens îl constituie formularea „*spre deosebire de tratatele internaționale obișnuite*”). Totodată, substituirea sintagmei „*nouă ordine juridică de drept internațional*” cu aceea de „*ordine juridică proprie*” este, de asemenea, semnificativă, mai ales prin absența unei asocieri *explicite* a ordinii juridice nou create cu dreptul internațional clasic²⁸.

După cum rezultă din jurisprudența Curții de Justiție de la Luxemburg, aceasta a evitat, cu foarte puține excepții, o enunțare directă, explicită, a naturii internaționale a ordinii juridice a Uniunii Europene, atitudinea sa fiind calificată în doctrină drept una „*agnostică și înțeleaptă*”²⁹.

În aceste condiții, o secțiune specială este dedicată controverselor doctrinare privind raporturile existente între dreptul Uniunii Europene și dreptul internațional public și viziunilor, uneori divergente, cu privire la aceste raporturi. În acest sens, am încercat să „*facilităm*” un dialog al taberelor implicate în dezbateri, axându-ne asupra unora dintre cele mai reprezentative voci, în sensul afirmării sau relativizării autonomiei noii ordini juridice: pe de o parte, cea a profesorului Pierre Pescatore, fost judecător la Curtea de Justiție a Comunităților Europene, care, în articolele sale scrise pe această temă, a evidențiat *trăsăturile specifice* ale ordinii juridice comunitare, iar, pe de altă parte, cea a profesorilor Alain Pellet și Derrick Wyatt, care au subliniat fundamentele *internaționale* ale ordinii juridice comunitare.

Ne-am raliat, în această privință, opiniei exprimate de profesorul Alain Pellet, conform căreia sublinierea trăsăturilor distinctive ale dreptului comunitar a avut la bază mai degrabă motive de ordin „*tactic*” decât rațiuni de ordin substanțial, iar evidențierea, de către Curtea de Justiție de la Luxemburg, a acestei specificități a avut drept scop principal asigurarea priorității sale față de dreptul intern al statelor membre, mai ales în cazul statelor de tradiție dualistă³⁰. De altfel, chiar profesorul Pierre Pescatore nu se ferea să afirme, în mod deschis, că „*Introducerea în ordinea juridică comunitară a conceptelor și metodelor dreptului*

²⁸ **PELLET, Alain**, *Les fondements juridiques internationaux du droit communautaire*, Academy of European Law (ed.), Collected Courses of the Academy of European Law, Volume V, book 2, 193-271, 1997, Kluwer Law International, p. 205.

²⁹ **DE WITTE, Bruno**, *op. cit.*, p.148.

³⁰ **PELLET, Alain**, *op.cit.*, p. 206.

internațional (...) reprezintă o amenințare reală la adresa caracteristicilor care dau originalitate și forță dreptului comunitar.”³¹

Apreciem că discuția cu privire la acest subiect ar trebui să aibă în vedere inclusiv existența unor elemente comune ale discursurilor amintite, nu doar să accentueze diferențele de opinie. Așa cum menționam anterior, aceste articole conțin elemente comune, diferența specifică constând, deseori, în „unghiul” în care este situat specialistul respectiv. Din perspectiva dreptului internațional public, dreptul Uniunii Europene este un subsistem ale cărui fundamente sunt indiscutabil unele de drept internațional, din perspectiva dreptului Uniunii Europene, particularitățile acestui sistem juridic îl disting, în mod semnificativ, decisiv chiar, de dreptul internațional public și nu trebuie minimalizate.

În consecință, pentru înțelegerea specificității ordinii juridice a Uniunii, este necesară o expunere, chiar și sumară, a *caracteristicilor* aplicabilității normelor de drept UE, prin prezentarea principiilor efectului direct și priorității dreptului UE față de dreptul intern, principii care nu fuseseră prevăzute, în mod expres, în textele tratatelor originare³², dar care

³¹ **PESCATORE, Pierre**, *International law and Community law – a comparative analysis*, Common Market Law Review, volumul 7 (1970) p. 181.

³² Avem în vedere prin sintagma „*tratate originare*” **Tratatul de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului**, semnat la Paris, la 18 aprilie 1951, **Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice**, semnat la Roma, la 25 martie 1957 și **Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene**, semnat la Roma, la 25 martie 1957 și **Tratatul privind Uniunea Europeană**, semnat la Maastricht, la 7 februarie 1992, luând în considerare dubla natură a acestui din urmă tratat: institutiv și modificator. În acest sens, **POPESCU, Roxana-Mariana**, *op.cit.*, p. 60.

Conform art. 1 din Actul de aderare privind condițiile de aderare a Republicii Bulgaria și a României și adaptările tratatelor pe care se întemeiază Uniunea Europeană:

□ “În înțelesul prezentului act:

- expresia “*tratate originare*” înseamnă:

(a) *Tratatul de instituire a Comunității Europene (“Tratatul CE”) și Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice (“Tratatul CEEA”), astfel cum sunt acestea completate sau modificate de tratate sau alte acte care au intrat în vigoare înainte de prezenta aderare;*

(b) *Tratatul privind Uniunea Europeană (“Tratatul UE”), astfel cum este acesta completat sau modificat de tratate sau alte acte care au intrat în vigoare înainte de prezenta aderare;”*

Conform art. 1 din Actul de aderare privind condițiile de aderare a Republicii Croația, precum și adaptările la Tratatul privind Uniunea Europeană, la Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene și la Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice:

În înțelesul prezentului act:

- expresia “*tratate originare*” înseamnă:

(a) *Tratatul privind Uniunea Europeană (TUE) și Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (TFUE), astfel cum sunt acestea modificate sau completate de tratate sau alte acte care au intrat în vigoare înainte de aderarea Republicii Croația;*

au devenit definatorii pentru sistemul juridic al Uniunii Europene, grație jurisprudenței creatoare a CJUE³³.

În cazul *efectului direct*, a fost prezentată jurisprudența relevantă a Uniunii, referitoare la fundamentarea și condițiile efectului direct, fără a omite o scurtă incursiune în domeniul dreptului internațional public, prin expunerea sumară a avizului consultativ al Curții Permanente de Justiție Internațională³⁴, pronunțat în anul 1928 în cauza „*Jurisdicția instanțelor din Danzig*”³⁵, la cererea Consiliului Ligii Națiunilor.

În cazul *priorității* dreptului Uniunii față de dreptul intern, a fost expusă nu doar jurisprudența relevantă a Curții de Justiție de la Luxemburg, ci și reacția instanțelor naționale, întrucât tradițiile constituționale diferite ale statelor membre au determinat reacții variate față de afirmarea acestui principiu. Sub acest aspect, relația sinuoasă între jurisprudența Curții de Justiție de la Luxemburg și cea a instanțelor naționale este deosebit de interesantă. În acest sens, jurisprudența națională a statelor membre ilustrează faptul că acceptarea priorității dreptului UE nu este necondiționată, cel puțin prin raportare la dispozițiile constituționale ale statelor membre, iar, pe de altă parte, fundamentul priorității dreptului UE este identificat în normele constituționale³⁶.

Acest contrast între viziunea Curții de Justiție și cea a instanțelor naționale este reflectat în ambiguitatea formulării declarației nr. 17 cu privire la supremație³⁷, care permite, așa cum s-a evidențiat în literatura de specialitate, o dublă interpretare: pe de o parte, se poate argumenta că dreptul UE este aplicat prioritar inclusiv față de normele constituționale, pe de

(b) *Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice (Tratatul CEEA), astfel cum este acesta modificat sau completat de tratate sau alte acte care au intrat în vigoare înainte de aderarea Republicii Croația; formulare justificată de momentul semnării acestui tratat.*

³³ Hotărârea CJCE din 5 februarie 1963, **Societatea N. V. Algemene Transport - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos împotriva Nederlandse Administratie der belastingen (administrația fiscală olandeză)**, cauza precitată Hotărârea CJCE din 15 iulie 1964, **Flaminio Costa împotriva Ente nazionale energia elettrica (ENEL)**, cauza precitată.

³⁴ precursora Curții Internaționale de Justiție.

³⁵ Avizul CPIJ din 3 martie 1928, **Jurisdiction of the Courts of Danzig (Pecuniary Claims of Danzig Railway Officials who have Passed into the Polish Service, against the Polish Railways Administration).**

³⁶ **KOVAR, Robert**, *Ordre juridique communautaire. Primauté du droit communautaire*, Juris-classeurs Europe, Fasc. 431, 3, 1991, p. 5, **CRAIG, Paul, DE BURCA, Grainne**, *op. cit.*, p. 300.

³⁷ La momentul adoptării Tratatului de la Lisabona, s-a optat pentru soluția anexării unei declarații, menită să suplinească absența consacrării exprese, în textul tratatului, a principiului priorității dreptului Uniunii Europene față de dreptul intern al statelor membre; în acest sens, **PRIOLLAUD, Francois-Xavier, SIRITYKY, David**, *Le Traité de Lisbonne. Texte et commentaire article par article des nouveaux traités européens (TUE-TFUE)*, editura La Documentation Française, Paris, 2008, p. 40.

altă parte, se poate susține că prioritatea dreptului UE este una limitată, vizând doar legislația internă, cu excluderea normelor constituționale³⁸.

În concluzie, așa cum a fost exprimat în doctrină, tratatele care stau la baza funcționării Uniunii Europene îndeplinesc un dublu rol, aspect, de altfel, sugerat, în jurisprudența Curții de la Luxemburg³⁹. Pe de o parte, ele sunt instrumente de drept internațional public, încheiate conform unor proceduri specifice dreptului internațional public. Pe de altă parte, ele reprezintă, în egală măsură, o veritabilă „*cartă constituțională*” a unei noi ordini juridice, de o complexitate fără precedent, având particularități remarcabile⁴⁰.

Cu toate acestea, fundamentele internaționale ale acestei ordini juridice sunt evidente. Prin urmare, împărtășim punctul de vedere exprimat în doctrină⁴¹, conform căruia autonomia ordinii juridice a Uniunii Europene este una *relativă*, nu absolută. Pe de altă parte, aceste fundamente internaționale nu pot, însă, eclipsa, particularitățile remarcabile ale noii ordini juridice, care trebuie subliniate în mod corespunzător.

Al treilea capitol este dedicat prezentării diferitelor mecanisme destinate asigurării respectării dreptului Uniunii și are drept scop încadrarea principiului răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile produse particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii între alte mecanisme menite să sancționeze încălcarea dreptului Uniunii.

De ce am considerat că o astfel de prezentare este utilă?

Titlul lucrării de doctorat face referire la noțiuni precum cele de „*încălcare*” și „*răspundere*”.

Existența acestui capitol este justificată de faptul că „*soliditatea*” unei ordini juridice este dată și de eficiența mecanismelor de sancționare a încălcării normelor care aparțin respectivei ordini juridice. De asemenea, în aplicarea unui adagiu consacrat („*ubi jus ibi remedium*”), este necesară existența unor căi de atac corespunzătoare, pe baza cărora să fie valorificate în mod efectiv drepturile prevăzute de normele UE.

³⁸ **CRAIG, Paul**, *The Lisbon Treaty: Law, Politics and Treaty Reform*, ed. Oxford University Press, 2010, pp. 146-150, **CRAIG, Paul, DE BURCA, Grainne**, *op. cit.*, pp. 265-267.

³⁹ *Avizul nr. 1/91 referitor la Proiectul de acord între Comunitate, pe de o parte, și statele Asociației Europene a Liberului Schimb, pe de altă parte, privind crearea Spațiului Economic European, pronunțat de Curtea de Justiție de la Luxemburg la 14 decembrie 1991.*

⁴⁰ **Idem.**

⁴¹ **PELLET, Alain**, *op.cit.*, p. 247, **DE WITTE, Bruno**, *op. cit.*, p. 142.

Cu alte cuvinte, capitolul al III-lea și-a propus să răspundă mai multor întrebări:

Care sunt mecanismele prevăzute de dreptul Uniunii Europene, care pot fi avute în vedere în cazul încălcării, săvârșite de către destinatarii normelor dreptului Uniunii, a obligațiilor ce le revin conform acestor norme? Care sunt mecanismele de acest fel, prevăzute în cazul încălcărilor normelor dreptului Uniunii, săvârșite de instituțiile Uniunii Europene? Care sunt aceste mecanisme, în cazul încălcării normelor dreptului Uniunii, de către statele membre ale Uniunii Europene? Există astfel de mecanisme și în cazul în care încălcările normelor dreptului Uniunii sunt săvârșite de simpli particulari și, în cazul unui răspuns afirmativ, care sunt acestea? Sunt toate aceste mecanisme, în egală măsură, suficiente și eficiente? Reprezintă ele un ansamblu coerent? Care sunt raporturile acestor mecanisme cu principiul răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii? Care este locul acestui principiu între mecanismele prevăzute de dreptul Uniunii Europene, menite să asigure aplicarea corespunzătoare a acestuia?

De ce am folosit această terminologie? De ce am utilizat termenul de „*mecanism*” în detrimentul celor de „*cale de atac*”, „*acțiune*”, sau „*recurs*”? Considerăm că termenul ales este mai amplu, iar nu toate aceste mecanisme pot fi incluse în categoria „*căilor de atac*”, sau au un caracter *exclusiv* juridic⁴², după cum unele mecanisme depășesc categoria strictă de „*proceduri*”, cum este, spre exemplu, cazul efectului direct al directivelor, care poate fi examinat și din această perspectivă sancționatorie⁴³.

Răspunderea statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii reprezintă, pe de o parte, o cale de atac la îndemâna particularilor, dar, pe de altă parte, nu poate fi omis rolul sancționator al acestui mecanism⁴⁴. Din această perspectivă, apreciem că încadrarea sa între alte mecanisme de sancționare a încălcărilor dreptului Uniunii este firească.

⁴²Cum este cazul procedurii prevăzute de art. 7 din TUE, referitoare la posibilitatea suspendării unor drepturi pentru încălcări grave și persistente ale valorilor enunțate în articolul 2 din TUE.

⁴³**MONIZ, Carlos Botelho**, *Overview of the mechanism of enforcement of Community law*, Series of Publications Academy of European Law Trier, volume 37, 2004, p.19-24, **PRECHAL, Sasha**, *Member State Liability and Direct Effect: What's the difference after all?*, *European Business Law Review*, vol. 17, no. 2, 2006, p. 299-316.

⁴⁴**CARANTA, Roberto**, *Judicial Protection against Member States: A New Jus Commune Takes Shape*, *Common Market Law Review* no. 32 (1995), p. 710.

În prezentarea acestor mecanisme de sancționare am pornit de la clasificarea propusă de Carlos Botelho Moniz⁴⁵, care distinge în funcție de *subiectul* care a săvârșit încălcarea dreptului Uniunii Europene, și, din acest punct de vedere, a rezultat următoarea clasificare:

- încălcări săvârșite de *particulari*;
- încălcări săvârșite de *Uniune*;
- încălcări săvârșite de *state membre*.

Astfel, sunt prezentate pe scurt, *printre altele*, atât acțiunile în fața Curții de Justiție a Uniunii Europene - cum ar fi acțiunea în anulare, acțiunea în constatarea abținerii de a acționa, acțiunea în interpretare (sub aspectul aprecierii validității actelor adoptate de instituțiile Uniunii Europene) sau acțiunea în răspundere extracontractuală a Uniunii Europene - cât și alte mecanisme, cum ar fi procedura suspendării anumitor drepturi, în cazul săvârșirii unor încălcări grave ale principiilor enunțate de art. 2 din TUE sau efectul direct vertical ascendent al directivelor. Întrucât teza nu își propune o examinare *aprofundată a tuturor* acestor mecanisme de sancțiune, care ar depăși, cu mult, spațiul alocat subiectului analizat, ci numai o prezentare succintă a acestora, accentul va fi pus, în principal, asupra surprinderii *esenței și obiectivelor* acestor mecanisme și mai puțin pe aspecte punctuale, de ordin procedural.

Prin urmare, pe baza examinării sumare a acestor diverse mecanisme de sancționare a încălcării dreptului Uniunii Europene, am analizat rațiunea, meritele și limitele fiecărui tip de mecanism.

Un prim aspect care trebuie subliniat este cel referitor la *varietatea și complementaritatea* acestor mecanisme.

O a doua constatare decurge, într-o anumită măsură, din prima, și constă în faptul că *varietatea și complementaritatea* acestor mecanisme a determinat, în majoritatea cazurilor, examinarea lor *distinctă*, în cadrul unor *capitole diferite* consacrate marilor teme ale dreptului Uniunii Europene. Astfel, acțiunea în neîndeplinirea de către state a obligațiilor ce decurg din tratate sau acțiunea în despăgubire sunt analizate de către literatura de specialitate în cadrul capitolului alocat acțiunilor în fața Curții de Justiție a Uniunii Europene, în timp ce problema efectului direct al directivelor sau cea a răspunderii statelor membre pentru prejudiciile

⁴⁵MONIZ, Carlos Botelho, *op.cit.*, p. 17.

cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii este analizată în cadrul raporturilor dintre dreptul UE și cel intern.

De asemenea, trebuie remarcată și o a treia caracteristică, și anume strânsa legătură a acestor mecanisme cu particularitățile ordinii juridice a Uniunii, amintite în capitolul al doilea, creându-se, astfel, un **sistem complex**, menit a asigura respectarea și aplicarea corespunzătoare a dreptului Uniunii, confirmând, practic, aspectul subliniat de către Curtea de Justiție de la Luxemburg încă de timpuriu, conform căruia procedurile comunitare depășesc, cu mult, regulile până în prezent admise în dreptul internațional clasic pentru a asigura executarea obligațiilor statelor⁴⁶.

Al patrulea capitol analizează **fundamentele** răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii.

Principiul răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii nu a fost prevăzut, în mod expres, în Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene, semnat la Roma la 25 martie 1957. În acest context, Curtea de Justiție de la Luxemburg a fost cea care, ca și în cazul efectului direct⁴⁷ și al priorității dreptului Uniunii Europene⁴⁸, a proclamat acest principiu.

În esență, în cadrul capitolului IV al tezei, am încercat să răspundem următoarelor întrebări:

În ce fel de circumstanțe a fost posibilă enunțarea, de către Curtea de Justiție de la Luxemburg, a acestui principiu? Care au fost cauzele care au „*facilitat*” pronunțarea acestei hotărâri și care au fost fundamentele invocate de Curtea de la Luxemburg în justificarea acesteia? Care ar putea fi motivele pentru care hotărârea CJCE a fost pronunțată în *acel* moment, la aproape 30 de ani de la pronunțarea altor decizii fundamentale, aflate, însă, în strânsă legătură, precum cele din cauzele Van Gend en Loos sau Costa/ENEL? A reprezentat hotărârea pronunțată în cauzele conexe Francovich și Bonifaci o consecință firească și

⁴⁶Hotărârea CJCE din 15 iulie 1960, **Republica Italiană împotriva Înaltei Autorități**, cauza 20/59.

⁴⁷Hotărârea CJCE din 5 februarie 1963, **Societatea N. V. Algemene Transport - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos împotriva Nederlandse Administratie der belastingen (administrația fiscală olandeză)**, cauza precitată.

⁴⁸Hotărârea CJCE din 15 iulie 1964, **Flaminio Costa împotriva Ente nazionale energia elettrica (ENEL)**, cauza precitată.

logică a hotărârilor anterioare ale Curții de Justiție de la Luxemburg sau, dimpotrivă, o schimbare surprinzătoare a abordării sale?

Complexitatea acestei probleme este confirmată chiar în fraza de început a concluziilor generale formulate de avocatul general Mischo în cauza „*fondatoare*” a principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor, conform căreia „*situația este departe de a fi simplă din punct de vedere juridic*”⁴⁹.

Mai întâi, în cadrul acestui capitol, am prezentat atât dispozițiile relevante ale tratatelor care au stat la baza proclamării acestui principiu, cât și hotărârile pronunțate de Curtea de Justiție de la Luxemburg *anterior* celei din cauzele conexe Francovich și Bonifaci⁵⁰.

Apoi, am examinat, pe larg, hotărârile pronunțate de instanța de la Luxemburg în cauzele conexe Francovich și Bonifaci, respectiv Brasserie du Pêcheur și Factortame, care sunt relevante, în mod deosebit, din punct de vedere al fundamentării principiului răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii și, în egală măsură, am încercat să identificăm fundamentele *comune* ale acestui principiu, astfel cum rezultă din hotărârile menționate.

Examinarea hotărârilor relevante ale Curții de Justiție de la Luxemburg pe această temă au evidențiat multitudinea fundamentelor și surselor de inspirație în afirmarea și conturarea acestui principiu.

Fiecare dintre fundamentele identificate de Curtea de Justiție de la Luxemburg în raționamentul său în aceste cauze a fost prezentat în cuprinsul capitolului IV.

În primul rând, a fost examinat **principiul efectivității**, astfel cum a fost exprimat în jurisprudența Curții și conturat în doctrină, care a arătat că acesta decurge din chiar natura particulară a dreptului comunitar, și implică protecția efectivă a drepturilor izvorând din

⁴⁹Concluziile avocatului general Jean Mischo prezentate în cauzele conexe Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene, prezentate la 28 mai 1991, în *Jurisprudența istorică a instanțelor comunitare. Culegere de hotărâri integrale*, vol. 2, ed. Institutul European din România, Direcția Coordonare Traduceri, 2008, paragraful 1, p. 178.

⁵⁰Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1960, **Humblet**, cauza 6/60, Hotărârea CJCE din 7 februarie 1973, **Comisia Comunităților Europene împotriva Republicii Italiene**, cauza 39/72, Hotărârea CJCE din 22 ianuarie 1976 **Carmine Antonio Russo împotriva Azienda di Stato per gli interventi sul mercato agricolo (AIMA)**, cauza 60/75, Hotărârea CJCE din 7 iulie 1981, **Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH și Rewe-Markt Steffen împotriva Hauptzollamt Kiel**, cauza 158/80.

normele comunitare și aplicarea efectivă a dreptului comunitar, de către instanțele naționale ale statelor membre⁵¹.

În al doilea rând, a fost examinat **principiul protecției jurisdicționale efective**, ca fundament distinct al răspunderii, prin explicarea acestuia, prezentarea evoluției sale și delimitarea sa față de principiul efectivității. În acest sens, a fost amintită distincția efectuată în literatura de specialitate, care a arătat că, deși între principiul efectivității și principiul protecției jurisdicționale efective există o „*suprapunere parțială*”⁵², acesta din urmă reprezintă o „*formă de manifestare mai viguroasă*”⁵³ a celui dintâi, menționând o serie de trăsături care diferențiază cele două principii⁵⁴.

Totodată, o atenție specială a fost acordată **principiului cooperării loiale**, astfel cum a fost formulat în Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene, semnat la Roma, la 25 martie 1957 și cum a fost conturat în jurisprudența Curții de la Luxemburg. În acest sens au fost prezentate conținutul și sfera de aplicare a acestui principiu, astfel cum rezultă din jurisprudența Curții de Justiție de la Luxemburg.

Nu în ultimul rând, având în vedere referirea la **principiile generale comune ale sistemelor juridice ale statelor membre în materia răspunderii statului**, a fost prezentată o scurtă analiză comparativă, rezultată din examinarea sistemelor juridice francez și britanic. Această expunere este utilă, luând în considerare inclusiv cele afirmate de avocatul general Tesauro, care amintea, cu prilejul concluziilor formulate în cauzele conexe Brasserie du Pêcheur și Factortame, faptul că „*principiul pe care se bazează majoritatea regimurilor de drept comun ale răspunderii extracontractuale este neminem laedere, interpretat în diferite moduri și limitat, conform căruia orice persoană este obligată să repare prejudiciile ce rezultă din propria sa conduită prin care se încalcă o obligație juridică*”⁵⁵, principiu care

⁵¹TRIDIMAS, Takis, *op. cit.*, pp. 418-476.

⁵²PRECHAL Sacha, WIDDERSHOVEN Rob, *Effectiveness or Effective Judicial Protection A Poorly Articulated Relationship* in: Tristan Baumé et al (eds.), *Today's Multilayered Legal Order: Current Issues and Perspectives* (Liber Amicorum Arjen Meij), Zutphen: Paris Legal Publishers 2011, p. 294.

⁵³Ibidem, p. 289.

⁵⁴Ibidem, pp. 288-292.

⁵⁵Concluziile avocatului general Giuseppe Tesauro în cauzele conexe **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, prezentate la 28 noiembrie 1995, în *Jurisprudența istorică a instanțelor comunitare. Culegere de hotărâri integrale*, vol. 2, ed. Institutul European din România, Direcția Coordonare Traduceri, 2008, paragraful 12, p. 302.

„inspiră, fără îndoială, diferite regimuri, rezultate în general din construcții jurisprudențiale, cu privire la răspunderea autorităților publice (...)”⁵⁶.

Această privire comparativă nu este totuși, lipsită de paradoxuri, dacă luăm în considerare faptul că, pe de o parte, momentele esențiale în această evoluție sunt legate, în Franța, de o hotărâre a unei instanțe (cauza Blanco), iar, în Anglia, de un act normativ (Crown Proceedings Act), iar pe de altă parte, există diferențe sensibile în abordarea problemei răspunderii autorităților publice în cadrul celor două sisteme juridice. Astfel, în Anglia, răspunderea autorităților publice a urmat calea dreptului comun și pe cea a instanțelor de drept comun, în timp ce în Franța răspunderea autorităților publice s-a dezvoltat ca o răspundere autonomă, specială, derogatorie de la dreptul comun și supusă instanțelor de tip administrativ.

De altfel, inclusiv avocatul general Tesauro constata, cu prilejul concluziilor formulate în cauzele conexe Brasserie du Pêcheur și Factortame, că, în privința răspunderii autorităților publice pentru prejudiciile cauzate particularilor, statele membre folosesc noțiuni diferite, al căror conținut diferă în mod sensibil, ceea ce poate determina o soluție diferită în cazul unei încălcări similare⁵⁷. Prin urmare, cu atât mai mult apăsarea ca fiind necesară încercarea de a ajunge la un numitor comun, în contextul Uniunii Europene.

În sfârșit, având în vedere referirea din hotărârea în cauzele conexe Brasserie du Pêcheur și Factortame la **răspunderea statului în dreptul internațional**, în contextul discuțiilor referitoare la sfera de aplicare a principiului răspunderii statului⁵⁸, am făcut o scurtă expunere a acestei chestiuni.

Întrucât problemele **particularităților ordinii juridice a Uniunii Europene și răspunderii extracontractuale a Uniunii Europene** au fost abordate în capitolele precedente, prezentarea acestora în cadrul acestui capitol a fost una succintă.

Cel de-al cincilea capitol este consacrat unei examinări aprofundate a **condițiilor necesare angajării răspunderii** statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor

⁵⁶ **Idem.**

⁵⁷ Concluziile avocatului general Giuseppe Tesauro în cauzele conexe **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, prezentate la 28 noiembrie 1995, în *op.cit.*, paragraful 71, p. 323.

⁵⁸ Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragraful 34.

prin încălcări ale dreptului Uniunii, astfel cum au fost dezvoltate prin jurisprudența Curții de Justiție a Uniunii Europene:

- norma de drept încălcată trebuie să acorde particularilor drepturi subiective;
- încălcarea trebuie să fie suficient de gravă și
- trebuie să existe o legătură de cauzalitate între încălcarea obligației și prejudiciul suferit.⁵⁹

Mai întâi de toate, sunt expuse motivele pentru care a fost considerată necesară stabilirea, *la nivelul Uniunii Europene*, a condițiilor răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii, fiind prezentate, în acest sens, argumentele expuse de avocatul general Giuseppe Tesauro în concluziile formulate în cauzele conexe Brasserie du Pêcheur și Factortame⁶⁰.

Stabilirea, la nivel național, a condițiilor răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor, ar fi prezentat nu doar riscul unei aplicări lipsite de uniformitate a principiului răspunderii statului, ci ar fi pus în pericol chiar valorificarea sa, în cazul existenței unor condiții excesiv de restrictive la nivel național⁶¹. În consecință, soluția logică, în acest caz, este stabilirea unor condiții *minimale*, care nu împiedică existența unor condiții mai favorabile la nivelul statelor membre, și implicit a unor variații, situate, însă, în limite acceptabile, fără a periclita aplicarea principiului menționat⁶².

În primul rând, va fi analizată condiția referitoare la necesitatea ca norma de drept UE încălcată să acorde drepturi particularilor. Care este relația între această condiție și efectul direct al unei norme? Ce înseamnă „*a atribui drepturi particularilor*”? Cum poate fi evaluat și verificat, în practică, dacă o anumită normă îndeplinește această condiție? Spre exemplu, în cauzele conexe Brasserie du Pêcheur și Factortame, Curtea de Justiție de la Luxemburg nu a furnizat o definiție în acest sens, ci s-a mulțumit să constate, pe baza examinării speței supuse atenției, că, în cauza respectivă, condiția era, „*în mod evident*”, îndeplinită, atât cu privire la

⁵⁹Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragraful 51.

⁶⁰Concluziile avocatului general Giuseppe Tesauro în cauza **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, prezentate la 28 noiembrie 1995, în *op.cit.*, paragrafele 49-50, pp. 316-317.

⁶¹*Ibidem*, paragraful 49.

⁶²*Ibidem*, paragraful 50.

art. 30 din TCE, cât și în privința art. 52 din TCE⁶³. Prin urmare, este prezentată jurisprudența relevantă a Curții de la Luxemburg pe această temă, incluzând hotărâri cu o analiză detaliată a îndeplinirii acestei condiții⁶⁴ sau hotărâri în care Curtea a considerat că această condiție nu este îndeplinită⁶⁵.

În al doilea rând, o atenție specială va fi acordată condiției referitoare la **caracterul suficient de grav/serios** al încălcării, fiind vorba, conform jurisprudenței CJUE, de o încălcare *care are o anumită gravitate*.

Această sintagmă este redată în limba engleza prin „*sufficiently serious breach*”, în vreme ce limba franceza se folosește „*violation suffisamment caractérisée*”. Apreciem că această comparație este utilă, întrucât oferă o mai bună perspectivă asupra acestui prag. Raportarea doar la traducerea în limba română ar putea induce, în lipsa altor elemente, ideea unei gravități sporite a încălcării, în timp ce sintagma în limba engleză „*moderează*” această percepție.

Fără îndoială, dintre condițiile necesare angajării răspunderii statului, cea mai complexă și dificilă examinare este cea referitoare la caracterul grav al încălcării. Ce înseamnă „*încălcare suficient de gravă*”? Care este limita (uneori poate mult prea subtilă) unde o încălcare devine *suficient* de gravă? Dificultatea unei aprecieri juste a gravității unei încălcări a dreptului UE este lesne de sesizat.

Care este instanța competentă a aprecia dacă o încălcare a dreptului Uniunii este suficient de gravă? În principiu, instanța națională, astfel cum rezultă dintr-o jurisprudență constantă a CJUE pe această temă⁶⁶. Cu toate acestea, instanța de la Luxemburg nu s-a sfiit, în cazurile în care a apreciat că dispunea de suficiente elemente pentru aprecierea gravității unei încălcări a dreptului Uniunii, să elaboreze propria evaluare a gravității încălcării dreptului

⁶³Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragraful 54.

⁶⁴Hotărârea CJCE din 8 octombrie 1996, **Erich Dillenkofer și alții împotriva Germaniei**, cauzele conexe C-178/94, C-179/94 și C-188/94-C-190/94, paragrafele 33-46.

⁶⁵Hotărârea CJCE din 12 octombrie 2004, **Peter Paul și alții împotriva Republicii Federale Germania**, cauza C-222/02, paragrafele 50-51.

⁶⁶Hotărârea CJCE din 26 martie 1996, **The Queen împotriva H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc**, precitată, paragraful 41, Hotărârea CJCE din 17 octombrie 1996, **Denkavit International BV și alții împotriva Bundesamt für Finanzen**, precitată, paragraful 49, Hotărârea CJCE din 1 iunie 1999, **Klaus Konle împotriva Republicii Austria**, cauza C-302/97, paragraful 59.

Uniunii într-o anumită cauză, furnizând astfel instanțelor naționale elemente suplimentare pentru soluționarea spețelor⁶⁷.

În conformitate cu indicațiile Curții de Justiție de la Luxemburg⁶⁸, în evaluarea gravității unei încălcări a dreptului Uniunii, vor fi luate în considerare: gradul de claritate și de precizie al normei încălcate, întinderea marjei de apreciere lăsate autorităților naționale, caracterul (in)voluntar al încălcării, caracterul (ne)scuzabil al încălcării, precum și atitudinea autorităților Uniunii Europene față de încălcarea normei în cauză.

În consecință, este prezentată jurisprudența relevantă a Curții de la Luxemburg pe această temă, care ilustrează modul în care sunt aceste criterii de apreciere sunt utilizate, facilitând evaluarea și calificarea caracterului încălcării.

Între aceste criterii de apreciere, cel referitor la marja de apreciere lăsată autorităților naționale este considerat a fi cel mai important⁶⁹, iar analiza jurisprudenței relevante a CJUE pe această temă ilustrează faptul că, în situația în care statele membre dispun de o marjă largă de apreciere, răspunderea statului pentru încălcarea dreptului Uniunii este angajată doar în ipoteza în care acesta a *încălcat, în mod grav și manifest*, limitele sale de acțiune, în timp ce, în situația în care acestea dispun de o marjă redusă de apreciere, *simpliciter* încălcarea a dreptului Uniunii antrenează răspunderea statului membru, sub condiția îndeplinirii celorlalte două cerințe.

Prin urmare, se poate susține că există un raport invers proporțional între marja de apreciere de care dispune statul membru și posibilitatea constatării unei încălcări (grave) a dreptului Uniunii și, implicit, a îndeplinirii celei de-a doua condiții pentru angajarea răspunderii statului⁷⁰. Astfel, cu cât marja de apreciere lăsată statului membru este mai mare, cu atât posibilitatea de a constata o încălcare „gravă” este mai mică. Pe de altă parte, cu cât marja de apreciere lăsată statului membru este mai mică, cu atât posibilitatea de a constata o

⁶⁷Hotărârea CJCE din 26 martie 1996, **The Queen împotriva H. M. Treasury, ex parte British Telecommunications plc**, cauza precitată, paragrafele 41-45, Hotărârea CJCE din 17 octombrie 1996, **Denkavit International BV și alții împotriva Bundesamt für Finanzen**, cauza precitată, paragrafele 49-53.

⁶⁸Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragraful 56.

⁶⁹**Ibidem**, paragraful 55.

⁷⁰**TRIDIMAS, Takis, op.cit**, p. 516

încălcare „gravă” a dreptului Uniunii este mai mare, întrucât *simple* încălcare a dreptului Uniunii ar fi suficientă, în acest caz, pentru îndeplinirea celei de-a doua condiții.

O a treia și ultimă condiție face referire la **legătura de cauzalitate** între încălcarea, de către statul membru, a normei de drept al UE și prejudiciul suferit de particular. Din examinarea jurisprudenței Curții de Justiție de la Luxemburg, a rezultat că instanța națională este cea care are sarcina de a verifica dacă există sau nu o legătură directă de cauzalitate între încălcarea obligației care îi revine statului și prejudiciul suferit de particulari⁷¹.

Cu toate acestea, nu de puține ori, Curtea de Justiție de la Luxemburg a arătat că dispunea de suficiente elemente pe baza cărora să evalueze existența unei legături de cauzalitate, stabilind, spre exemplu, în cauza **Brinkmann**⁷², că nu exista o legătură de cauzalitate între încălcarea dreptului comunitar săvârșită de autoritățile daneze și prejudiciul suferit de societatea Brinkmann.

O secțiune specială a acestui capitol este rezervată examinării particularităților condițiilor în care statul membru răspunde față de particulari pentru netranspunerea sau transpunerea necorespunzătoare a unei directive sau pentru hotărârea eronată a unei instanțe judecătorești de ultim grad, care încalcă dreptul Uniunii. Întrebarea care se pune, în vederea clarificării acestor două situații particulare, este dacă ne aflăm în prezența unor condiții *speciale, distincte* de angajare a răspunderii statului sau doar în situația aplicării condițiilor generale de angajare a răspunderii, *particularizate* în funcție de tipul de încălcare a dreptului Uniunii?

Pe baza analizei efectuate, am concluzionat că suntem în prezența particularizării acestor condiții prin raportare la tipul de încălcare a dreptului Uniunii, prin netranspunerea unei directive în termenul stabilit sau prin transpunerea eronată a acesteia. Chiar dacă aceste

⁷¹Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe pătate, paragraful 65.

Hotărârea CJCE, din 23 mai 1996, **The Queen/ Ministerul Agriculturii, Pescuitului și Alimentației, ex parte Hedley Lomas** cauza C-5/94, paragraful 30.

Hotărârea CJCE din 2 aprilie 1998, **Norbrook Laboratories Ltd împotriva Ministerului Agriculturii, Pescuitului și Alimentației**, cauza 127/95, paragraful 110.

Hotărârea CJCE din 12 decembrie 2006, **Test Claimants in the FII Group Litigation împotriva Commissioners of Inland Revenue**, cauza C-446/04, paragraful 218

Hotărârea CJCE din 13 martie 2007, **Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation împotriva Commissioners of Inland Revenue**, cauza C-524/04, paragraful 122.

⁷²Hotărârea CJCE din 24 septembrie 1998, **Brinkmann Tabakfabriken GmbH împotriva Skatteministeriet**, cauza C-319/96, paragraful 29.

particularități pot fi semnificative, mai ales în cazul încălcării săvârșite de o instanță judecătorească de ultim grad, considerăm că nu este vorba de condiții distincte, speciale, de angajare a răspunderii.

În încheiere, trebuie precizat că acest regim al condițiilor angajării răspunderii statului membru nu exclude posibilitatea angajării răspunderii sale, în condiții mai puțin restrictive, în baza dreptului național:

„Principiul răspunderii unui stat membru pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcările dreptului comunitar care îi sunt imputabile este inerent sistemului tratatului și un stat membru este astfel ținut să repare prejudiciile cauzate dacă regula de drept încălcată are ca obiect să confere drepturi particularilor, dacă încălcarea este suficient de gravă și dacă există o legătură causală directă între încălcarea obligației care incumbă statului și prejudiciul suferit de persoanele vătămate, fără însă a exclude ca răspunderea statului să poată fi angajată în condiții mai puțin restrictive, pe fundamentul dreptului național”⁷³.

Al șaselea capitol este destinat examinării sferei de aplicare a principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii.

În primul rând, va fi realizată o analiză, din această perspectivă, a hotărârilor din cauzele conexe Francovich și Bonifaci, respectiv Brasserie du Pêcheur și Factortame, și din cauza Köbler, care au stat la baza afirmării principiului răspunderii statelor membre ale Uniunii Europene față de particulari pentru încălcarea dreptului Uniunii prin acte ale autorității executive⁷⁴, ale celei legislative⁷⁵ și, ulterior, ale celei judecătorești⁷⁶.

Din analiza acestor cauze, raportarea la dreptul internațional din hotărârea Curții pronunțată în cauzele conexe Brasserie du Pêcheur și Factortame ar putea surprinde, cel puțin la prima vedere, luând în considerare reticențele de început ale doctrinei comunitare și

⁷³Hotărârea CJCE din 12 septembrie 2006, **Eman și Sevinger împotriva College van burgemeester en wethouders van Den Haag**, cauza C-300/04, paragraful 69.

⁷⁴Hotărârea CJCE din 19 noiembrie 1991, **Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene**, cauzele conexe precitate.

⁷⁵Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate.

⁷⁶Hotărârea CJCE din 30 septembrie 2003, **Gerhard Köbler împotriva Republicii Austriece**, cauza precitată.

chiar ale Curții de Justiție de la Luxemburg în privința unor asocieri între ordinea juridică internațională și cea comunitară. Putem constata, în această privință, un anumit paradox în asocierea menționată, având în vedere pozițiile anterioare ale instanței de la Luxemburg⁷⁷ și ale unei părți a doctrinei⁷⁸, înclinată să accentueze diferențele între cele două tipuri de ordine juridică în detrimentul eventualelor similarități.

Achiesăm, sub acest aspect, la punctul de vedere exprimat în literatura de specialitate⁷⁹, conform căruia, cu toate că extinderea sferei de aplicare a principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii care îi sunt imputabile era previzibilă, fundamentul acestei extinderi nu poate fi identificat în principiile *comune* ale sistemelor juridice ale statelor membre, întrucât, în privința răspunderii pentru actele legislativului, astfel de principii generale nu există⁸⁰.

Prin urmare, CJCE se referă la cerința aplicării uniforme a dreptului comunitar și la răspunderea statului în *ordinea juridică internațională*, pentru a justifica aplicarea principiului și în cazul încălcărilor săvârșite de autoritatea legislativă⁸¹. Motivul acestei „*treceți*” din ordinea juridică internă în ordinea juridică internațională este, așa cum am menționat anterior, faptul că raportarea la principiile comune sistemelor juridice ale statelor membre ar fi creat probleme, întrucât răspunderea statului pentru prejudiciile cauzate prin încălcări ale legislativului cunoaște importante limitări în sistemele juridice naționale.

De altfel, la paragraful 68 al hotărârii, CJCE admite faptul că restricțiile întâlnite în ordinile juridice interne ale statelor membre în domeniul răspunderii extracontractuale a autorităților publice rezultate din încălcări ale legiuitorului național „*pot fi de natură să facă, în practică, imposibilă sau excesiv de dificilă exercitarea de către particulari a dreptului la despăgubire*”.

⁷⁷Hotărârea CJCE din 15 iulie 1964, **Flaminio Costa împotriva Ente nazionale energia elettrica (ENEL)**, cauza precitată.

⁷⁸**PESCATORE, Pierre**, *International law and Community law – a comparative analysis*, Common Market Law Review, volumul 7 (1970), pp.167-183.

⁷⁹**TRIDIMAS, Takis**, *op.cit.*, pp. 502-503.

⁸⁰Opinia avocatului general Leger, exprimată în concluziile generale formulate în cauza Hedley Lomas, precitată, paragrafele 95-100, menționată în **TRIDIMAS, Takis**, *op.cit.* p. 503.

⁸¹Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragrafele 33-34.

O atenție sporită va fi acordată, de asemenea, hotărârii pronunțate de Curtea de Justiție de la Luxemburg în cauza Köbler.

În acest context, vom încerca să răspundem întrebării referitoare la potențiala extindere a sferei de aplicare a principiului răspunderii statului, în cazul în care încălcarea este săvârșită de autoritatea judecătorească. În alte cuvinte, reprezintă hotărârea pronunțată de Curtea de Justiție de la Luxemburg în cauza Köbler o *extindere* a sferei de aplicare a principiului răspunderii statelor membre față de particulari pentru încălcarea dreptului Uniunii sau este doar o *clarificare*, prin care se înlătură orice dubiu cu privire la aplicarea acestui principiu și în cazul în care încălcarea provine din partea unei instanțe judecătorești?

Nu în ultimul rând, sunt prezentate evoluții ulterioare semnificative ale jurisprudenței CJUE cu privire la aplicarea principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii săvârșite de instanțele judecătorești naționale, prin examinarea hotărârilor Curții din cauzele **Traghetti del Mediterraneo**⁸² și **Comisia Europeană împotriva Italiei**⁸³.

Al șaptelea capitol este destinat problemei *aplicării*, de către instanțele naționale, a principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii.

Acest subiect prezintă o importanță deosebită, întrucât problema *aplicării* principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor este cel puțin la fel de importantă precum cele expuse în capitolele anterioare și merită o analiză aprofundată. În absența unei aplicări corespunzătoare a principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii care le sunt imputabile, acesta ar fi, practic, lipsit de conținut, iar repararea prejudiciului nu s-ar realiza în practică.

În acest context, o atenție specială va fi acordată problemei „*autonomiei procedurale*”, chestiune aflată în strânsă legătură cu principiile care stau la baza ordinii juridice a Uniunii Europene (efect direct, prioritate, efectivitate).

⁸²Hotărârea CJCE din 13 iunie 2006, **Traghetti del Mediterraneo SpA împotriva Republicii Italiene**, cauza C-173/03.

⁸³Hotărârea CJUE din 24 noiembrie 2011, **Comisia Europeană împotriva Republicii Italiene**, cauza C-379/10.

În acest sens, sunt prezentate fundamentele autonomiei procedurale, în lumina jurisprudenței relevante a Curții de Justiție de la Luxemburg și interacțiunea sa cu cerințele efectivității și echivalenței.

Astfel, Curtea de Justiție a Uniunii Europene a stabilit că statele membre rămân competente să determine, în spiritul principiului cooperării loiale, organele competente, procedurile conform cărora aceste organe acționează și conținutul măsurilor destinate să asigure exercițiul drepturilor de care justițiabilii beneficiază prin efectul direct al dreptului Uniunii Europene⁸⁴.

Garantând această “*autonomie procedurală*”, exigențele subsidiarității sunt aplicate, pe deplin, în domeniul protecției jurisdicționale a drepturilor particularilor, cu scopul de a evita o ingerință excesivă în organizarea jurisdicțională și procedurală a statelor membre.

Așa cum am menționat, autonomia procedurală a statelor membre este, totuși, limitată de imperativele aplicării uniforme a dreptului Uniunii Europene și valorificării efective a drepturilor particularilor, iar Curtea de Justiție de la Luxemburg a limitat această autonomie, prin intermediul a două cerințe, cea a efectivității, respectiv, cea a echivalenței.

Astfel, Curtea de Justiție a considerat, în hotărârile pronunțate în cauzele Rewe⁸⁵ și Comet⁸⁶ că, în absența reglementării comunitare/a UE specifice în materie, “*revine ordinii juridice interne a fiecărui stat membru să desemneze instanțele competente și să stabilească regulile procedurale menite să asigure protecția drepturilor de care justițiabilii beneficiază prin efectul direct al dreptului comunitar*”, sub condiția ca aceste condiții procedurale:

- să nu fie mai puțin favorabile decât cele privind căile de atac similare de natură internă (regula echivalenței) și
- să nu fie reglementate de asemenea manieră încât să facă imposibilă sau excesiv de dificilă⁸⁷ exercitarea drepturilor pe care jurisdicțiile naționale au obligația să le protejeze (regula efectivității).

⁸⁴Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, **Rewe-Zentralfinanz eG și Rewe-Zentral AG împotriva Landwirtschaftskammer für das Saarland**, cauza 33/76, paragraful 5.

⁸⁵Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, **Rewe-Zentralfinanz eG și Rewe-Zentral AG împotriva Landwirtschaftskammer für das Saarland**, cauza precitată.

⁸⁶Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, **Comet BV împotriva Produktschap voor Siergewassen**, cauza 45/76.

⁸⁷Nuanțarea referitoare la normele procedurale naționale care ar face excesiv de dificilă valorificarea drepturilor bazate pe dreptul comunitar a fost formulată ulterior, cu prilejul hotărârii pronunțate în cauza San Giorgio; a se

Capitolul VII prezintă, în egală măsură, etapele evoluției principiului autonomiei procedurale, identificate de literatura de specialitate⁸⁸ în lumina jurisprudenței Curții de la Luxemburg.

O primă etapă este caracterizată printr-o largă libertate de acțiune lăsată instanțelor naționale, sub condiția respectării principiilor efectivității și echivalenței. Această perioadă este ilustrată de hotărârile Curții de Justiție de la Luxemburg pronunțate în cauze precum **Rewe-Zentralfinanz eG**⁸⁹, **Comet**⁹⁰ sau **Rewe-Handelsgesellschaft**⁹¹.

O a doua etapă este caracterizată printr-un intervenționism mai pronunțat al instanței de la Luxemburg și este ilustrată de soluțiile pronunțate în cauzele **Simmenthal**⁹², **Johnston**⁹³, **Factortame**⁹⁴ sau **Peterbroeck**⁹⁵. Această schimbare de atitudine a fost explicată, în literatura de specialitate⁹⁶, prin nivelul redus al protecției judiciare oferit de legislațiile naționale, creșterea numărului de acțiuni în fața instanțelor naționale, schimbarea caracterului acestor sancțiuni, inacțiunea legiuitorului în privința solicitării Curții de Justiție de la Luxemburg de reglementare a chestiunii căilor de atac naționale.

În sfârșit, o a treia etapă a acestei evoluții este marcată de o abordare *contextualizată*, caracterizată printr-o analiză, de la caz la caz, a trimiterii la regulile naționale de procedură. Rațiunea acestei abordări este explicată, în literatura de specialitate⁹⁷, prin faptul că, odată stabilite regulile de bază privind căile de atac, Curtea de la Luxemburg putea avea o abordare

vedea Hotărârea CJCE din 9 noiembrie 1983, **Amministrazione delle Finanze dello Stato împotriva SpA San Giorgio**, cauza 199/82, paragraful 14.

⁸⁸**TRIDIMAS, Takis**, *op.cit.*, pp. 419-422 (această perspectivă cronologică este prezentată prin raportare la principiul efectivității, însă, ținând cont de legăturile strânse cu principiul autonomiei procedurale, poate fi prezentată și sub acest aspect), **DOUGAN, Michael**, *op.cit.* pp. 29-30.

⁸⁹Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, **Rewe-Zentralfinanz eG și Rewe-Zentral AG împotriva Landwirtschaftskammer für das Saarland**, cauza precitată.

⁹⁰Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, **Comet BV împotriva Produktschap voor Siergewassen**, cauza precitată.

⁹¹Hotărârea CJCE din 7 iulie 1981, **Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH și Rewe-Markt Steffen împotriva Hauptzollamt Kiel**, cauza precitată.

⁹²Hotărârea CJCE din 9 martie 1978, **Amministrazione delle finanze dello Stato împotriva Simmenthal**, cauza precitată.

⁹³Hotărârea CJCE din 15 mai 1986, **Johnston împotriva Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary**, cauza precitată.

⁹⁴Hotărârea CJCE din 19 iunie 1990, **The Queen împotriva Secretary of State for Transport ex parte Factortame Ltd. și alții**, cauza C-213/89.

⁹⁵Hotărârea CJCE din 14 decembrie 1995, **Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS împotriva Regatului Belgiei**, cauza C-312/93.

⁹⁶**DOUGAN, Michael**, *op.cit.*, p. 230.

⁹⁷**TRIDIMAS, Takis**, *op.cit.*, pp. 421-422.

mai relaxată și putea delega instanțelor naționale aplicarea acestor principii.

Această etapă este ilustrată de hotărârile pronunțate de Curte în cauze precum Emmott⁹⁸, Fantask⁹⁹ sau Brinkmann¹⁰⁰.

Jurisprudența Curții de Justiție de la Luxemburg cu privire la autonomia procedurală a statelor membre poate fi examinată nu doar din punct de vedere cronologic, ci și din perspectiva aplicării acestui principiu în cazul diferitelor aspecte procedurale care ar putea apărea pe rolul instanțelor (instanța competentă, limite temporale, probe, cauzalitate, repararea prejudiciului etc.), motiv pentru care o parte a acestui capitol face o trecere în revistă a unor hotărâri relevante pentru această abordare.

În concluzie, se poate remarca faptul că această jurisprudență a generat abordări și poziții sensibil diferite, atât în privința originilor autonomiei procedurale, a terminologiei care ar trebui folosite în context, a dificultății distincției, în practică, între dreptul material și cel procedural sau a interpretării propriu-zise a semnificației hotărârilor CJUE, aspect care demonstrează complexitatea deosebită a acestui subiect.

Această evoluție a generat inclusiv susțineri, în literatura de specialitate, conform cărora, cel puțin la nivelul *practicii*, a operat, *o trecere de la autonomia procedurală națională la o combinație între competența procedurală națională și supremația procedurală unională*¹⁰¹.

Cel de-al VIII-lea capitol este rezervat atât prezentării dispozițiilor interne relevante pentru subiectul tezei de doctorat, cât și examinării compatibilității acestora cu jurisprudența CJUE pe această temă.

Fideli abordării din capitolele precedente ale lucrării, am expus, în primul rând, prevederile constituționale referitoare la raportul între tratatele internaționale și dreptul intern.

⁹⁸Hotărârea din 25 iulie 1991, **Theresa Emmott împotriva Minister for Social Welfare and Attorney General.**, cauza C-208/90.

⁹⁹Hotărârea CJCE din 2 decembrie 1997, **Fantask împotriva Industriministeriet (Erhvervministeriet)**, cauza C-188/95.

¹⁰⁰Hotărârea CJCE din 24 septembrie 1998, **Brinkmann Tabakfabriken GmbH împotriva Skatteministeriet**, cauza C-319/96.

¹⁰¹**DELICOSTOPOULOS, John S.**, *Towards European Procedural Primacy in National Legal Systems*, European Law Journal, vol. 9, nr. 5, decembrie 2003, p. 613.

Pe baza examinării dispozițiilor menționate, o parte semnificativă a doctrinei a apreciat că legiuitorul constituant a consacrat sistemul dualist¹⁰².

Analiza articolelor relevante din Constituția României, republicată, a confirmat, de asemenea, câteva dintre punctele de vedere critice exprimate de o parte a literaturii de specialitate¹⁰³, referitoare, în special, la terminologia folosită (menționarea doar a „ratificării” ca mijloc de exprimare a consimțământului de a fi legat printr-un tratat, ar putea ridica, în ipoteza unei interpretări rigide, serioase probleme în practică)¹⁰⁴, la lipsa unei prevederi care să clarifice soluția în cazul unei incompatibilități între dreptul internațional și dreptul intern¹⁰⁵ sau la inconsistența între *titlul* articolului 11, care face referire la dreptul internațional, și *conținutul* acestui articol, care tratează doar problema tratatelor internaționale, ignorând celelalte izvoare ale dreptului internațional public¹⁰⁶.

De asemenea, a fost evidențiată necesitatea operării unei distincții clare între momentul exprimării consimțământului de a deveni parte la un tratat (prin ratificare, aprobare, aderare sau semnare) și momentul intrării efective în vigoare a tratatului respectiv (conform clauzelor acestuia).

¹⁰² **CONSTANTINESCU Mihai, IORGOVAN Antonie, MURARU Ioan, TĂNĂSESCU Elena Simina**, *Constituția României revizuită. Comentarii și explicații*, ed. All Beck, 2004, p. 13, **ANGHEL, Ion M.**, *Dreptul tratatelor*, vol. II, ediția a II-a revizuită și adăugită, editura Lumina Lex București, 2000, p. 869; în sens contrar, a se vedea **POPESCU, Corneliu-Liviu**, *Raporturile dintre dreptul Uniunii Europene și dreptul intern român, în lumina dispozițiilor constituționale revizuite*, Revista Română de Drept Comunitar nr. 2/2004, p. 37.

¹⁰³ **ANGHEL, Ion M.** *op.cit.*, vol .II, pp. 865-886.

¹⁰⁴ De altfel, și în literatura de specialitate s-a arătat că acest text trebuie interpretat „*extensiv*”, în sensul că și celelalte moduri de exprimare a consimțământului de a fi legat printr-un tratat ar trebui încadrate în art. 11 alin. (2) din Constituția României, **BESTELIU, Raluca-Miga**, *Drept internațional public. Volumul I*, Editura All Beck, București, 2005, pp.12-13, **ANGHEL, Ion M.**, *op.cit.*, vol .II, p. 867.

¹⁰⁵ **ANGHEL, Ion M.** *op.cit.* vol .II, pp. 870-871.

¹⁰⁶ Art. 38 din Statutul CIJ prevede următoarele :

« 1. Curtea, a cărei misiune este de a soluționa conform dreptului internațional diferendele care îi sunt supuse, va aplica:

a. convențiile internaționale, fie generale, fie speciale, care stabilesc reguli recunoscute în mod expres de statele în litigiu;

b. cutuma internațională, ca dovadă a unei practici generale, acceptată ca drept;

c. principiile generale de drept recunoscute de națiunile civilizate;

d. sub rezerva dispozițiilor Articolului 59, hotărârile judecătorești și doctrina celor mai calificați specialiști în drept public al diferitelor națiuni, ca mijloace auxiliare de determinare a regulilor de drept.

2. Prezenta dispoziție nu aduce atingere dreptului Curții de a soluționa o cauză *ex aequo et bono*, dacă părțile sunt de acord cu aceasta.”

Aspect semnalat și de **ANGHEL, Ion M.** în vol .II, *op.cit.*, p. 869, care menționează și posibile rațiuni ale acestei omisiuni.

În al doilea rând, am expus prevederile constituționale care conturează raporturile între dreptul Uniunii Europene și dreptul intern, fiind subliniată semnificația particulară a alin. (4) al art. 148, care include toate autoritățile statului - puterea executivă, puterea legislativă și puterea judecătorească - între garanții aducerii la îndeplinire a obligațiilor ce rezultă din calitatea României de membru al Uniunii Europene.

Ulterior, ne-am axat asupra regimului juridic al răspunderii patrimoniale a autorităților publice.

Într-o primă fază, am expus un scurt istoric al reglementărilor interne referitoare la acest subiect¹⁰⁷, o sinteză a dezbaterilor cu privire la natura – administrativă sau civilă – a răspunderii patrimoniale a autorităților publice¹⁰⁸, formele¹⁰⁹ și condițiile angajării răspunderii autorităților publice, astfel cum au fost formulate în doctrină¹¹⁰ și cum rezultă din practica instanțelor judecătorești¹¹¹.

În analiza dispozițiilor interne, am pornit de la prevederile articolului 52 din Constituția României, republicată, intitulat „*Dreptul persoanei vătămate de o autoritate publică*”, luând în considerare, în egală măsură, Legea nr. 554/2004 a contenciosului administrativ, dar și alte acte normative relevante: Codul Civil, Codul de Procedură Penală sau Legea nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor, republicată, cu modificările și completările ulterioare.

Din examinarea acestor dispoziții, am identificat un prim aspect problematic, referitor la repararea prejudiciilor cauzate particularilor prin ordonanțe (simple sau de urgență) contrare dreptului Uniunii. Complexitatea problemei este sporită de situația specială a acestor

¹⁰⁷**IORGOVAN, Antonie**, *op. cit.*, pp. 306-317, **RARINCESCU, Constantin G.**, *Contenciosul administrativ român*, ediția a II-a, editura Universala Alcalay & Co., București, 1936, pp. 73-102, **TEODORESCU, Anibal**, *op.cit.*, pp. 13-14, **TRĂILESCU, Alin**, *op.cit.*, pp. 16-24.

¹⁰⁸**ELIESCU, Mihail**, *op.cit.*, pp. 318-320, **IORGOVAN, Antonie**, *op.cit.*, p. 315-321, **POP, Liviu**, *op.cit.*, pp. 30-36, **PUIE, Ovidiu**, *op.cit.*, p. 159, **TARHON, V. Gh.**, *op.cit.*, pp. 20-46, **TEODORESCU, Anibal**, *op. cit.*, pp. 15-30, **TRĂILESCU, Alin**, *op.cit.*, pp. 25-34.

¹⁰⁹**IORGOVAN, Antonie**, *op. cit.*, p. 326, **APOSTOL TOFAN, Dana**, *Drept administrativ*, vol. II, editura C.H.Beck, București, 2007, p. 258, **CRISTEA, Simona**, *La responsabilité des autorités publiques pour le préjudice cause par un acte normatif illicite en droit roumain. Analyse des conditions de la responsabilité. Le rôle du lien de causalité* Analele Universității București, Seria Drept, vol. 1-2, ianuarie-martie, aprilie-iunie, ed. C.H.Beck, București, 2008, pp. 97-98.

¹¹⁰**IORGOVAN, Antonie**, *op. cit.*, pp. 326-333, **APOSTOL TOFAN, Dana**, *op. cit.*, p. 259, **CRISTEA, Simona**, *op. cit.*, p. 99.

¹¹¹Î.C.C.J., Secția de contencios administrativ și fiscal, decizia nr. 5036/2010.

acte, considerate a fi „*organic administrative și material legislative*”¹¹², și de formularea art. 9 din Legea nr. 554/2004 a contenciosului administrativ, care vizează exclusiv situația ordonanțelor declarate *neconstituționale*, nu și a celor contrare dreptului Uniunii. Care ar fi, în acest caz, posibilitățile de reparare a prejudiciului cauzat particularilor prin dispoziții ale unor ordonanțe ale Guvernului contrare dreptului Uniunii?

Un al doilea aspect problematic este, în opinia noastră, cel referitor la răspunderea statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin acte legislative contrare dreptului Uniunii. Cu privire la acest subiect, am expus atât limitele reglementărilor interne, cât și argumentele în favoarea sau împotriva recunoașterii acestei posibilități. Problema este cu atât mai delicată cu cât dreptul Uniunii se aplică prioritar față de legea internă, recunoscându-i-se, în doctrină, o valoare supralegislativă, însă nu și una supraconstituțională¹¹³.

În acest sens, la prima vedere, se poate observa că textul art. 52 din Constituția României, republicată, se referă la vătămarea „*printr-un act administrativ (s.n)*”, respectiv la prejudiciile cauzate „*prin erorile judiciare (s.n)*”, fără a conține o prevedere similară privind actele legislative, ceea ce ar putea indica o excludere a răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin legi neconforme cu dreptul Uniunii. Pe de altă parte, jurisprudența CJUE menționează, în mod expres, faptul că principiul răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii este aplicabil și în cazul în care aceste încălcări sunt atribuite **legiuitorului național (s.n)**¹¹⁴.

Merită amintite, în context, aprecierile avocatului general Mischo care precizase, cu prilejul concluziilor formulate în cauzele conexe Francovich și Bonifaci, că este vorba despre „*un context cu totul diferit (s.n.) de cel în cadrul căruia s-a dezvoltat, în anumite state membre, teoria lipsei răspunderii statului în calitatea sa de legiuitor*”¹¹⁵. Din punctul de vedere al acestuia, „*în ceea ce privește transpunerea directivelor, legiuitorul se află într-o*

¹¹²PUIE, Ovidiu, *op. cit.*, p. 214.

¹¹³POPESCU, Corneliu-Liviu, *op.cit.*, pp. 42-44.

¹¹⁴Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragraful 36.

¹¹⁵Concluziile avocatului general Jean Mischo în cauzele conexe Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene, prezentate la 28 mai 1991, în *op.cit.*, paragraful 47, p. 191.

*situație asemănătoare cu cea a administrației responsabile de punerea în aplicare a unei legi (s.n)*¹¹⁶.

Indiferent de punctul de vedere îmbrățișat, am apreciat că, în lumina jurisprudenței relevante a Curții de Justiție de la Luxemburg, răspunderea statului român pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii săvârșite de autoritatea legislativă nu reprezintă o ipoteză care ar putea fi *complet* exclusă, iar adoptarea unei poziții conform căreia statul român *nu ar fi răspunzător, în nicio situație*, pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii săvârșite de autoritatea legislativă ar fi incompatibilă cu jurisprudența CJUE.

Nu în ultimul rând, am încercat o evaluare a conformității legislației interne referitoare la răspunderea statului român pentru prejudiciile cauzate particularilor prin erori judiciare cu jurisprudența relevantă a Curții de Justiție de la Luxemburg, o atenție specială fiind acordată dispozițiilor Legii nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor, republicată, cu modificările și completările ulterioare.

În această evaluare, am avut în vedere, așa cum s-a admis inclusiv în jurisprudența relevantă a CJUE¹¹⁷, faptul că specificul funcției judecătorești impune o anumită particularizare a condițiilor în care poate fi angajată răspunderii statului pentru prejudiciile care sunt cauzate particularilor prin erori judiciare.

Pe de altă parte, luând în considerare jurisprudența CJUE, am apreciat că există unele semne de întrebare în ceea ce privește compatibilitatea legislației române din domeniul răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate prin erori judiciare *în alte procese decât cele penale* cu cerința efectivității, în special în lumina hotărârilor din cauzele *Traghetti del Mediterraneo*, respectiv *Comisia Europeană împotriva Italiei*¹¹⁸.

Condiția stabilirii, *în prealabil*, printr-o hotărâre judecătorească definitivă, a răspunderii penale sau disciplinare a judecătorului¹¹⁹, este, în opinia noastră, problematică,

¹¹⁶ **Idem.**

¹¹⁷ Hotărârea CJCE din 30 septembrie 2003, **Gerhard Köbler împotriva Republicii Austriece**, cauza precitată, paragraful 53.

¹¹⁸ Hotărârea CJCE din 13 iunie 2006, **Traghetti del Mediterraneo SpA împotriva Republicii Italiene**, cauza precitată, Hotărârea CJUE din 24 noiembrie 2011, **Comisia Europeană împotriva Republicii Italiene**, cauza precitată.

¹¹⁹ Art. 96 alin. (4) din Legea nr. 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor, republicată, cu modificările și completările ulterioare prevede următoarele: „*Dreptul persoanei vătămate la repararea*

iar, în aprecierea îndeplinirii cerinței efectivității, ar trebui luat în considerare inclusiv numărul efectiv de cazuri în care a fost constatată o abatere disciplinară, în special pe motivul exercitării funcției cu rea-credință sau gravă neglijență¹²⁰. În aceste condiții, am concluzionat că problema evaluării acestei cerințe este una complexă, iar identificarea unui răspuns tranșant, definitiv, este una dificilă.

Ultima parte a fost alocată **concluziilor generale** rezultate în urma cercetării acestui subiect și **propunerilor de lege ferenda** aflate în legătură cu tema tezei de doctorat.

Cu titlu preliminar, menționăm că examinarea subiectului prezentei teze de doctorat a reprezentat o adevărată provocare intelectuală, implicând explorarea unor domenii foarte diferite, cum ar fi dreptul Uniunii Europene, dreptul internațional public, dreptul administrativ, dreptul civil, dreptul comparat sau dreptul constituțional.

Din acest punct de vedere, am avut de parcurs, pe de o parte, o jurisprudență deosebit de consistentă, atât la nivelul Uniunii Europene, cât și la nivel internațional și intern, iar pe de altă parte, o literatură de specialitate extrem de abundentă cu privire la acest subiect.

Demersul s-a dovedit, în multe momente, dificil. Pe de o parte, am încercat o raportare permanentă la rigoarea și ținuta intelectuală a lucrărilor parcurse, iar pe de altă parte, după examinarea și aprofundarea acestora, am încercat să expunem propriile opinii cu privire la aspectele esențiale ale subiectului tezei de doctorat.

Pe măsură aprofundării acestui subiect, numărul întrebărilor adresate inițial a devenit tot mai însemnat, în timp ce unele dintre răspunsurile la aceste întrebări deveneau tot mai puțin evidente sau mult mai complicate decât ne-am fi dorit sau am fi bănuțit.

Fără a avea pretenția că am reușit să răspundem – direct sau indirect - tuturor întrebărilor pe care le-am adresat la începutul acestei lucrări, și, cu atât mai mult, tuturor întrebărilor care au apărut pe parcursul acestui demers, îndrăznim să spunem că, uneori, a

prejudiciilor materiale cauzate prin erorile judiciare săvârșite în alte procese decât cele penale nu se va putea exercita decât în cazul în care s-a stabilit, în prealabil, printr-o hotărâre definitivă, răspunderea penală sau disciplinară, după caz, a judecătorului sau procurorului pentru o faptă săvârșită în cursul judecării procesului și dacă această faptă este de natură să determine o eroare judiciară.”

¹²⁰A se vedea, în acest sens, rapoartele de activitate ale Consiliului Superior al Magistraturii, disponibile pe pagina web www.csm1909.ro.

pune întrebările potrivite reprezintă un pas înainte și, prin urmare, nu trebuie să subestimăm valoarea în sine măcar a unora dintre aceste întrebări.

Cu toate acestea, unele elemente, având caracter de concluzii, pot fi desprinse din prezenta teză.

Principiul răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii este unul dintre principiile importante specifice ordinii juridice a Uniunii Europene, ale cărui fundamente¹²¹, condiții¹²² și sferă de aplicare¹²³ au fost consacrate pe cale jurisprudențială.

Pentru o justă înțelegere a rolului și semnificației sale, este necesară o cunoaștere prealabilă atât a specificității ordinii juridice a Uniunii, din care decurge practic acest principiu, cât și a rolului său între alte mecanisme de sancționare a încălcării dreptului Uniunii.

În privința specificității ordinii juridice a Uniunii, fără a-i nega fundamentele indiscutabile de drept internațional public, trebuie menționate, în egală măsură, particularitățile remarcabile ale acesteia și dubla perspectivă din care pot fi privite tratatele care stau la baza funcționării Uniunii Europene: pe de o parte, tratate internaționale, încheiate conform procedurilor prevăzute de dreptul internațional public, pe de altă parte, adevărate norme constituționale, având o complexitate cu totul aparte.

Referitor la poziționarea principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciile cauzate particularilor între mecanismele de sancționare a încălcărilor dreptului Uniunii, prezentarea, chiar și sumară, a acestei „paletă” de mecanisme, menite a asigura aplicarea corespunzătoare a dreptului Uniunii Europene, este elocventă pentru a sublinia varietatea și complementaritatea acestora.

¹²¹Hotărârea CJCE din 19 noiembrie 1991, **Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene**, cauzele conexate precitate, Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexate precitate.

¹²²Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexate precitate.

¹²³Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexate precitate, Hotărârea CJCE din 30 septembrie 2003, **Gerhard Köbler împotriva Republicii Austriece**, cauza precitată.

Cu privire la fundamentele principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii, Curtea de Justiție de la Luxemburg a menționat, în mod expres, *principiul efectivității, principiul protecției jurisdicționale efective a particularilor și principiul cooperării loiale*.¹²⁴ De asemenea, în conturarea sferei sale de aplicare și a condițiilor de angajare a răspunderii, CJCE a făcut referire la *răspunderea statului în dreptul internațional, la răspunderea extracontractuală a Comunității Europene/Uniunii Europene și la tradițiile comune sistemelor juridice ale statelor membre*¹²⁵.

Din acest punct de vedere, se poate remarca existența unor raporturi deosebit de interesante între dreptul intern al statelor membre în materia răspunderii statului și conturarea acestui principiu la nivelul Uniunii Europene și se poate argumenta, fără teama de a greși, existența unor influențe *reciproce*¹²⁶. Astfel, articolul 340 paragraful al doilea din TFUE¹²⁷ menționează *sistemele juridice ale statelor membre* ca sursă de inspirație pentru afirmarea răspunderii extracontractuale a Uniunii Europene. La rândul său, acest articol a constituit un fundament distinct în conturarea principiului răspunderii statelor membre pentru prejudiciilor cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii¹²⁸. Nu în ultimul rând, prin enunțarea acestui principiu, dar mai ales prin conturarea sferei sale de aplicare și a condițiilor minimale de angajare a răspunderii statului, dreptul Uniunii exercită o influență clară asupra dreptului intern al statelor membre în materia răspunderii autorităților publice pentru prejudiciile cauzate particularilor.

Această influență este evidentă în examinarea legislației interne, iar problema aplicării principiului răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii este una deosebit de sensibilă, luând în considerare tensiunile existente între cerința efectivității și autonomia procedurală de care beneficiază statele membre. Sub acest

¹²⁴Hotărârea CJCE din 19 noiembrie 1991, **Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene**, cauzele conexe precitate.

¹²⁵ Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate.

¹²⁶**FAVRET, Jean-Marc**, *Les influences reciproques du droit communautaire et du droit national de la responsabilité publique extracontractuelle*, Editura Pedone, Paris, 2000.

¹²⁷Fostul art. 215 paragraful al doilea din TCE, devenit, ulterior, după Tratatul de la Amsterdam, ca urmare a renumerotării, art. 288 paragraful al doilea TCE.

¹²⁸Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, **Brasserie du Pêcheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții**, cauzele conexe precitate, paragrafele 28-29.

aspect, examinarea jurisprudenței Curții de Justiție de la Luxemburg a evidențiat o evoluție sinuoasă, marcată de trecerea de la o abordare neintervenționistă la o influență semnificativă asupra regulilor procedurale naționale, în numele asigurării efectivității dreptului Uniunii.

Așa cum menționam anterior, sub influența jurisprudenței relevante a CJUE, dreptul intern nu poate exclude răspunderea statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin acte ale legiuitorului național contrare dreptului Uniunii, după cum nu poate stabili condiții excesiv de restrictive pentru exercitarea dreptului la despăgubire, care să încalce regula efectivității.

Din acest punct de vedere, capitolul destinat examinării compatibilității dispozițiilor interne relevante din legea română cu jurisprudența CJUE în materia răspunderii statului pentru prejudiciile cauzate particularilor prin încălcări ale dreptului Uniunii a relevat unele semne de întrebare, care pot constitui baza pentru propuneri de lege ferenda.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

I. CURSURI, TRATATE, MONOGRAFII

A. AUTORI ROMÂNI

1. **ALEXIANU, George**, *Răspunderea puterii publice*, editura ziarului Adevărul, București, 1926.
2. **ANGHEL, Ion M.** *Dreptul tratatelor*, vol. I, ediția a II-a revăzută și adăugită, ed. Lumina Lex București, 2000.
3. **ANGHEL, Ion M.** *Dreptul tratatelor*, vol. II, ediția a II-a revăzută și adăugită, ed. Lumina Lex București, 2000.
4. **APOSTOL TOFAN, Dana**, *Drept administrativ*, vol. II, editura C.H.Beck, București, 2007.
5. **BERCEA Raluca**, *Drept comunitar. Principii*, editura C.H.Beck, București, 2007.
6. **BOGASIU, Gabriela**, *Legea contenciosului administrativ*, ediția a II-a, editura Universul Juridic, București, 2014.
7. **CONSTANTINESCU Mihai, IORGOVAN Antonie, MURARU Ioan, TĂNĂSESCU Elena Simina**, *Constituția României revizuită. Comentarii și explicații*, editura All Beck, 2004.
8. **DELEANU Sergiu, FABIAN Gyula, COSTAȘ, Cosmin Flavius, IONIȚĂ, Bogdan**, *Curtea Europeană de Justiție. Hotărâri comentate*, Editura Wolters Kluwer, București, 2007.
9. **DUMITRAȘCU Mihaela Augustina**, *Dreptul Uniunii Europene și specificitatea acestuia*, editura Universul juridic, București, 2012.
10. **ELIESCU, Mihail**, *Răspunderea civilă delictuală*, ed. Academiei, București, 1972.
11. **FÁBIÁN, GYULA**, *Drept instituțional al Uniunii Europene*, editura Hamangiu, București, 2012.
12. **FILIPESCU, Ion P., FUEREA, Augustin**, *Drept instituțional comunitar european*, editura Actami, București, 1999.
13. **FUEREA Augustin**, *Drept comunitar european. Partea generală*, editura All Beck, București, 2003.
14. **FUEREA Augustin**, *Manualul Uniunii Europene*, ediția a IV-a revizuită și adăugită după Tratatul de la Lisabona, editura Universul juridic, București, 2010.
15. **GÂLEA, Ion**, *Tratatul Uniunii Europene. Comentarii și explicații*, editura All Beck, București, 2012
16. **IORGOVAN, Antonie**, *Tratat de drept administrativ*, vol. II, editura Nemira, București, 1996.

17. **IORGOVAN, Antonie**, *Noua lege a contenciosului administrativ. Geneză și explicații*, editura Roata, București, 2004.
18. **MIGA-BESTELIU, Raluca**, *Introducere în dreptul internațional public*, editura All, București, 2003.
19. **MIGA-BEȘTELIU, Raluca**, *Drept internațional public, volumul I*, editura All Beck, București, 2005.
20. **MIGA-BESTELIU, Raluca**, *Drept internațional public, volumul II*, editura C.H.Beck, București, 2008.
21. **MURARU Ioan, TĂNĂSESCU Elena Simina**, *Drept constituțional și instituții politice*, vol. I, ediția a XIV-a, editura C.H.Beck, București, 2011.
22. **MURARU Ioan, TĂNĂSESCU Elena Simina**, *Drept constituțional și instituții politice*, vol. II, ediția a XIII-a, editura C.H.Beck, București, 2009.
23. **MUNTEANU Roxana**, *Drept european. Evoluție - Instituții. Ordine juridică*, Editura Oscar Print, București, 1996.
24. **NEGULESCU, Paul** *Tratat de drept administrativ*, Institutul de Arte Grafice E. Marvan, București, 1933-1934.
25. **POPESCU, Roxana-Mariana**, *Introducere în Dreptul Uniunii Europene*, editura Universul Juridic, București, 2011.
26. **PREDESCU, Brândușa**, *Curtea de Justiție a Comunităților Europene*, editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.
27. **PRICOPE, Paul**, *Răspunderea civilă delictuală*, editura Hamangiu, București, 2013
28. **PRIOLLAUD, Francois-Xavier, SIRITYKY, David**, *Le Traite de Lisbonne. Texte et commentaire article par article des nouveaux traites europeens (TUE-TFUE)*, editura La Documentation Francaise, Paris, 2008.
29. **POPA, Nicolae, EREMIA, Mihail-Constantin, CRISTEA, Simona**, *Teoria generală a dreptului*, ediția a II-a, editura All Beck, București, 2005.
30. **POPESCU, Dumitra, NĂSTASE Adrian**, *Drept internațional public*, editura Șansa, București, 1997.
31. **PUIE, Ovidiu**, *Contenciosul administrativ*, editura Universul Juridic, București, 2009.
32. **RARINCESCU, Constantin G.**, *Contenciosul administrativ român*, ediția a II-a, editura Universala Alcalay & Co., București, 1936.
33. **ȘTEFAN, Elena Emilia**, *Răspunderea juridică. Privire specială asupra răspunderii în dreptul administrativ*, editura Pro Universitaria, București, 2013.
34. **TARHON, V. Gh.**, *Răspunderea patrimonială a organelor administrației de stat pentru pagubele produse prin actele lor ilegale*, editura Științifică, București, 1967.
35. **TEODORESCU, Anibal**, *Teoria răspunderii administrațiunii publice pentru daune*, Institutul de Arte Grafice "Marvan" S.A.R, București, 1942.

36. **TRĂILESCU, Alin**, *Răspunderea patrimonială pentru actele administrative de autoritate nelegale*, editura C.H.Beck, București, 2013.
37. **TUDOR, Georgiana, CALIN, Dragoș**, *Jurisprudența CJCE*, 2 volume, editura C.H.Beck, București, 2006.
38. **VEDINAȘ, Verginia**, *Drept administrativ*, ediția a V-a, revăzută și adăugită, editura Universul Juridic, București, 2009.

B. AUTORI STRĂINI

1. **BIONDI Andrea, FARLEY, Martin** *The right to damages in European law*, editura Wolters Kluwer Law & Business, 2009.
2. **BIONDI Andrea, EECKHOUT, Piet, RIPLEY Stefanie (eds.)**, *EU law after Lisbon*, editura Oxford University Press, 2012.
3. **BRADLEY, A.W., EWING K.D.**, *Constitutional and Administrative Law*, ediția a XIV-a, editura Pearson Education Limited, 2007.
4. **BREALEY, Mark, HOSKINS, M.** *Remedies in EC Law: Law and Practice in the English and EC Courts*, editura Sweet and Maxwell, 1998.
5. **BROWNLIE, Ian**, *Principles of public international law*, ediția a VI-a, editura Oxford University Press, 2003.
6. **CAIRNS, Walter**, *Introducere în legislația Uniunii Europene*, editura Universal Dalsi, 2001.
7. **CASSESE, Antonio**, *International law*, ediția a II-a, editura Oxford University Press, 2005.
8. **CHALMERS Damian, HADJIEMMANUIL Christos, MONTI Giorgio, TOMKINS Adam**, *European Union Law texts and materials*, editura Cambridge University Press, Londra, 2006.
9. **CHAPUS, Rene**, *Droit administratif general, Tome 1*, ediția a XV-a, editura Montchrestien, Paris, 2001.
10. **CONSTANTINESCO, Leontin-Jean**. *L'applicabilité directe dans le droit de la CEE*, editura L.G.D.J, Paris, 1970
11. **CONSTANTINESCO, Vlad, JACQUE, Jean-Paul, KOVAR Robert, SYMON, Denys**, *Traite instituant la CEE. Commentaire article par article*, editura Economica, 1992.
12. **CONSTANTINESCO, Vlad, KOVAR Robert, SYMON, Denys**, *Traite sur l'Union Européenne. Commentaire article par article*, editura Economica, 1995.
13. **CRAIG, Paul**, *The Lisbon Treaty: Law, Politics and Treaty Reform*, editura Oxford University Press, 2010.
14. **CRAIG Paul, DE BURCA Grainne**, *EU Law. Text, Cases and Materials*, ediția a V-a, editura Oxford University Press, 2011.

15. **CRAWFORD, James**, *The international law commission's articles on state responsibility. Introduction, text and commentaries*, ediția a III-a, editura Cambridge University Press, 2005.
16. **DINH, Nguyen Quoc**, *Droit international public*, ediția a VI-a, editura L.G.D.J., Paris, 1999.
17. **DOUGAN, Michael**, *National Remedies Before the Court of Justice: Issues of Harmonisation and Differentiation (Modern Studies in European Law)*, editura Hart Publishing, 2004.
18. **EVANS Malcolm D**, *International Law*, Oxford University Press, 2003.
19. **FAIRGRAVE, Duncan**, *State liability in tort. A Comparative law study*, editura Oxford University Press, 2003.
20. **FAVRET, Jean-Marc**, *Les influences reciproques du droit communautaire et du droit national de la responsabilite publique extracontractuelle*, editura Pedone, Paris, 2000
21. **GALETTA, Diana-Urania**, *Procedural autonomy of EU Member States: Paradise Lost?*, Springer Verlag Berlin Hidelberg, 2010.
22. **HARLOW, Carol, RAWLINGS, Richard**, *Law and Administration*, ediția a III-a, editura Cambridge University Press, 2009.
23. **HARLOW, Carol**, *State liability. Tort law and beyond*, editura Oxford University Press, 2004.
24. **HORSPOOL, Margot, HUMPHREYS, Matthew**, *European Union law*, ediția a IV-a, editura Oxford University Press, 2006.
25. **HORVATH, Zoltan**, *Handbook on the European Union*, ediția a II-a în limba engleză, HVG-ORAK, Budapest, 2005.
26. **ISAAC, Guy**, *Droit communautaire général*, ediția a VII-a, editura Armand Colin, Paris 1999.
27. **KACZOROWSKA, Alina**, *European Union Law*, ediția a II-a, editura Routledge, New York, 2011.
28. **LENAERTS, Koen, ARTS, Dirk, MASELIS, Ignace, BRAY, Robert**, *Procedural law of the European Union*, London, editura Sweet and Maxwell, 2006.
29. **LENAERTS, Koen, VAN NUFFEL, Piet**, *European Union law*, ediția a III-a, editura Sweet and Maxwell, London, 2011.
30. **LOUIS, Jean-Victor**, *L'ordre juridique communautaire*, ediția a VI-a, Perspectives Européennes, Bruxelles, 1993,
31. **MATHIJSEN, Pierre**, *Compendiu de drept european*, ediția a VII-a, editura Club Europa, 2002
32. **PEKKA Aalto**, *Public liability in EU law: Brasserie, Bergaderm and beyond (Modern studies in European law)*, editura Hart Publishing, 2011.

33. **PRECHAL Sascha** *Directives in EC law*, editura Oxford University Press, 2006.
34. **PRIOLLAUD, Francois-Xavier, SIRITZKY, David**, *Le traite de Lisbonne. Texte et commentaire article par article des nouveaux traites européens (TUE-TFUE)*, editura La documentation Française, Paris, 2008
35. **RICCI, Jean Claude**, *Droit administratif*, ediția a IV-a, editura Hachette Superieur, Paris, 2004.
36. **RIDEAU, Joel**, *Droit institutionnel de l'Union et des Communautés Europeennes*, ediția a III-a, editura L.G.D.J, Paris, 1999.
37. **SHAW, Malcolm N.** *International law*, ediția a V-a, editura Cambridge University Press, 2007.
38. **SIMON, Denys**, *Le système juridique communautaire*, editura PUF, Paris, 1998.
39. **TRIDIMAS Takis** *General principles of EU law*, ediția a II-a, editura Oxford University Press, 2006.
40. **VAN RAEPENBUSCH, Sean**, *Droit institutionnel de l'Union et et des Communautés européennes*, editura De boeck, Universite, 1998.
41. **VANDERSANDEN, G. DONY, M.** *La responsabilité des Etats membres en cas de violation de droit communautaire*, editura Bruylant, Bruxelles, 1997,
42. **WALINE, Jean**, *Droit administratif*, ediția a XXII-a, editura Dalloz, Paris, 2008.
43. **WARD, Angela**, *Individual Rights and Private Parties Judicial Review in the EU*, editura Oxford University Press, 2007.
44. **WESSEL, Ramses, BLOCKMAN, Steven (eds)**, *The EU legal order under the influence of international organizations*, editura Springer, 2013.

II. ARTICOLE PUBLICATE ÎN REVISTE DE SPECIALITATE

1. **ACCETTO, Matej, ZLEPTNIG Stefan**, „*The Principle of Effectiveness: Rethinking its Role in Community Law*”, *European Public Law*, Volume 11, Issue 3, Kluwer Law International, 2005, pp. 375-403.
2. **ANAGNOSTARAS, Georgios**, *The allocation of responsibility in State liability actions for breach of Community law: a modern gordian knot?* *European Law Review* (2001) 26, pp.139-158.
3. **ANAGNOSTARAS, Georgios**, *Erroneus judgements and the prospect of damages: The scope of the principle of governmental liability for judicial breaches*, *European Law Review* (2006) 31, pp. 735-747.
4. **BECKER, Florian** „*Application of Community Law by Member States Public Authorities: between Autonomy and Effectiveness*”, *Common Market Law Review*, 44, Kluwer Law International, 2007 pp. 1035-1056.

5. **BIONDI Andrea**, „*The European Court of Justice and Certain National Procedural Limitations: not such a tough relationship*”, *Common Market Law Review*, 36, Kluwer Law International, 1999, pp. 1271-1287.
6. **BOBEK, Michal**, *De ce nu există principiul „autonomiei procedurale” a statelor membre*, *Revista Română de Drept European*, nr. 5/2010, pp. 36-52.
7. **CARANTA, Roberto**, *Judicial Protection against Member States: A New Jus Commune Takes Shape*, *Common Market Law Review* no. 32 (1995), pp. 703-726.
8. **CARANTA, Roberto**, *Governmental liability after Francovich*, *Cambridge Law Journal*, 52 (2), pp. 272-297.
9. **CHIUARIU, Tudor**, *Dezvoltarea liniei de jurisprudență a Curții Europene de Justiție privind răspunderea civilă delictuală a Statelor Membre pentru încălcarea de către instanțele judecătorești naționale a dreptului comunitar*, *Curierul Judiciar* nr. 12/2006.
10. **CONWAY, Gerard**, *Breaches of EC law and the international responsibility of Member States*, *European Journal of International Law*, vol.13, nr.3, 2002, pp. 679-695.
11. **CONSTANTINESCO, Vlad**, *L'article 5 CEE, de la bonne foi a la loyauté communautaire*, în „*Du droit international au droit de l'intégration*”, *Liber Amicorum Pierre Pescatore*, Nomos Verlag, Baden-Baden, 1987.
12. **CRISTEA, Simona**, *La responsabilité des autorités publiques pour le préjudice cause par un acte normatif illicite en droit roumain. Analyse des conditions de la responsabilité. Le rôle du lien de causalité* *Analele Universității București, Seria Drept*, vol. 1-2, ianuarie-martie, aprilie-iunie, ed. C.H.Beck, București, 2008, pp. 97-102.
13. **CRISTEA, Simona**, *Arrêt FIAMM et FIAMM Technologies/Conseil et Commission C-120/06 et C-126/06 du 9 septembre 2008 sur le principe de la responsabilité des autorités publiques pour le préjudice cause par un acte normatif licite et illicite. Les effets de l'arrêt sur le droit roumain*. *Analele Universității București, Seria Drept*, vol. 3-4, iulie-septembrie, octombrie-decembrie, editura C.H.Beck, București, 2008, pp. 147-154.
14. **DANTONEL-COR**, *La mise en jeu de la responsabilité de l'Etat français pour violation du droit communautaire*, *RTDE*, 3/1995, pp. 471-497.
15. **DANTONEL-COR, N.** *La violation de la norme communautaire et la responsabilité extracontractuelle de l'Etat*, *RTDE*, 1/1998, pp. 75-91.
16. **DAVIS, Roy W**, *Liability in damages for a breach of Community law: some reflections on the question of who to sue and the concept of „the state”*, *European Law Review*, (2006), 31, pp. 69-81.
17. **DE BURCA, Grainne**, *The European Court of Justice and the International Legal Order after Kadi*, *Harvard International Law Journal*, volume 51, number 1, winter 2010.
18. **DE WILMARS, Mertens**, *L'efficacité des différents techniques nationales de protection juridique contre les violations du droit communautaire par les autorités nationales et les particuliers*, în *Cahiers de Droit Européen (CDE)* nr. 17 (1981).
19. **DE WITTE, Bruno**, *European Union Law: How Autonomous is its Legal Order*, 2010, *Zeitschrift für öffentliches Recht*, 2010, 65, 1, pp.141-155.

20. **DELICOSTOPOULOS, John S**, *Towards European Procedural Primacy in National Legal Systems*, European Law Journal, vol. 9, nr. 5, decembrie 2003, pp. 599-613
21. **DIEU, Frederic**, *L'engagement de la responsabilité de l'Etat français du fait de la violation du droit communautaire: une oeuvre presque achevée, un paysage tourmenté*, ERA Forum, August 2012, Volume 13, Issue 2, pp. 173-183.
22. **DOJANA, Mirela**, *Răspunderea statului pentru erorile judiciare săvârșite în procesele de altă natură decât cele penale în "Dreptul comunitar și dreptul intern. Aspecte privind legislația și practica judiciară"*, ed. Hamangiu, 2008, pp. 80-85.
23. **DRAKE, Sara**, *Scope of courage and the principle of „individual liability” for damages: further development of the principle of effective judicial protection by the Court of Justice*, European Law Review (2006) 31, pp. 841-864.
24. **DUMITRESCU Alexandra** *De la Francovich la Kobler. Evoluția jurisprudenței Curții Europene de Justiție în materia răspunderii delictuale a statelor membre ale Uniunii Europene*, Revista Română de Drept Comunitar, nr. 2/2005, pp. 57-76.
25. **ELEFThERiADiS, Pavlos**, *The direct effect of Community law: Conceptual issues*, Yearbook of European Law 16 (1996).
26. **ELiANTONIO, Mariolina** *The enforcement of EC rights against national authorities and the influence of Kobler an Kuhne&Heitz on Italian administrative law: opening Pandora box?* Maastricht Faculty of Law Working Papers, 2006-4.
27. **GROZA, Anamaria**: *CJUE, Camera a treia, Hotărârea din 24 noiembrie 2011, cauza C-379/10, Comisia Europeană c. Italia*, Pandectele Române: repertoriu trimestrial de jurisprudență, doctrină și legislație 2012 n° 2, pp. 165-173.
28. **HARLOW, Carol**, *Francovich and the problem of the disobedient state*, European Law Journal, volume 2, issue 3, 1996, pp. 199-225.
29. **HARTMANN, Bernd j**, *Alignment of national government liability law in Europe after Francovich*, ERA Forum Volume 12 (2011) - Number 4, pp. 613-623.
30. **HAVU, Katri**, *Horizontal Liability for Damages in EU Law—the Changing Relationship of EU and National Law*, European Law Journal, Vol. 18, No. 3, May 2012, pp. 407–426.
31. **KAKOURIS, C.N.** *Do the Member States possess Judicial Procedural Autonomy?*, Common Market Law Review, 34, Kluwer Law International, 1997, pp. 1389-1412,.
32. **KOVAR, Robert**, *Immédiateté du droit communautaire*, Jurisclasseurs Europe, 1991, Fasc. 431.
33. **KOVAR Robert** *Primauté du droit communautaire*, Jurisclasseurs Europe, 1991, Fasc. 432.
34. **MANIN, Philippe**, *The Nicolo case of the Conseil d'Etat : French Constitutional law and the supreme administrative court's acceptance of primacy of the Community law over subsequent national statute law*, Common Market Law Review, 28, 1991, pp. 499-519.
35. **MEGRET, Jacques**, *La spécificité du droit communautaire*, Revue internationale de droit comparé, no. 3, iulie - septembrie 1967, pp. 565-577

36. **MONIZ, Carlos Botelho**, *Overview of the mechanism of enforcement of Community law*, Series of Publications Academy of European Law Trier, volume 37, 2004, pp. 13-50.
37. **MUNTEANU, Roxana**, *Punerea în aplicare a dreptului comunitar în ordinea juridică internă*, Studii de drept românesc, an 20 (53), nr. 1–2, București, ianuarie–iunie 2008, pp. 43–83.
38. **MUNTEANU, Roxana**, *Rolul jurisdicțiilor naționale în aplicarea principiului răspunderii statului pentru daunele cauzate particularilor prin încălcarea dreptului comunitar*, în "Dreptul comunitar și dreptul intern. Aspecte privind legislația și practica judiciară", ed. Hamangiu, 2008, pp. 62-79.
39. **O'KEEFE David**, *Judicial protection of the individual by the European Court of Justice*, Fordham International law journal, volume 19, issue 3, article 5, 1995.
40. **PĂTULEA, Vasile**, *Răspunderea autorităților publice pentru vătămările produse cetățenilor prin actele lor*, Revista Dreptul nr. 4/97, pp. 19-21.
41. **PEERS Steve**, *Sanctions of Infringement of EU law after the Treaty of Lisbon*, European Public Law, Kluwer Law International BV, 2012.
42. **PELLET, Alain**, *Les fondements juridiques internationaux du droit communautaire*, Academy of European Law (ed.), Collected Courses of the Academy of European Law, Volume V, book 2, 1997, Kluwer Law International, pp.193-271.
43. **PESCATORE, Pierre**, *International law and Community law – a comparative analysis*, Common Market Law Review, volumul 7 (1970), pp. 167-183.
44. **PESCATORE, Pierre**, *L'apport du droit communautaire au droit international public*, Cahiers du droit europeen, 1970, pp. 501-525.
45. **PEKKA Aalto**, *Twelve years of Francovich in the European Court of Justice: A survey of the case-law on the interpretation of the three conditions of liability*, Series of Publications Academy of European Law Trier, volume 37, 2004, pp. 59-78.
46. **POP, Liviu**, *Unele aspecte în legătură cu răspunderea pentru prejudiciile cauzate prin acte administrative ilegale*, în Dreptul nr.9, 1994, pp. 30-36.
47. **POPESCU, Corneliu-Liviu**, *Raporturile dintre dreptul Uniunii Europene și dreptul intern român, în lumina dispozițiilor constituționale revizuite*, Revista Română de Drept Comunitar nr. 2/2004, pp. 36-46.
48. **POPESCU, Roxana-Mariana**, *Case-law aspects concerning the regulation of states obligation to make good the damage caused to individuals, by infringements of European Union law*, The International Scientific Session CKS, Challenges of the Knowledge Society, Prouniversitaria, 2012, pp. 999-1008.
49. **POPESCU, Roxana-Mariana**, *The interference of European Union law with Public International law*, The International Scientific Session CKS, Challenges of the Knowledge Society, Prouniversitaria, 2011, pp. 584-593.
50. **PRECHAL, Sasha**, *Member State Liability and Direct Effect: What's the difference after all?*, European Business Law Review, vol. 17, no. 2, 2006, pp. 299-316.

51. **PRECHAL Sacha, WIDDERSHOVEN Rob**, *Effectiveness or Effective Judicial Protection A Poorly Articulated Relationship* in: Tristan Baumé et al (eds.), *Today's Multilayered Legal Order: Current Issues and Perspectives* (Liber Amicorum Arjen Meij), Zutphen: Paris Legal Publishers 2011, pp. 283-296.
52. **ROKICKA, Karolina**, *European public law: new developments of old principles*, ERA Forum Volume 12 (2011) - Number 4, pp. 511-515.
53. **SCHERR, Kathrin Maria**, *Comparative aspects of the application of the principle of State liability for judicial breaches*, ERA Forum Volume 12 (2011) - Number 4, pp. 565-588.
54. **SIMMA, Bruno, PULKOWSKI, Dirk**, *Of planets and the universe. Self-contained regimes in international law*, European Journal of International Law, vol. 17, nr. 3, 2006, pp. 483-507.
55. **SIMON, Denys**, *L'incidence du droit communautaire sur le contentieux de la responsabilité de la puissance publique: glissements progressifs ou révolution tranquille?*, AJDA, 1992, pp. 235-243.
56. **SIMON, Denys**, *La responsabilité de l'Etat saisie par le droit communautaire: la jurisprudence Brasserie du Pecheur, Factortame, British Telecom, Hedley Lomas...*, AJDA, 1996, pp. 489-499.
57. **SPIERMANN, Ole**, *The other side of the story : An unpopular essay on the making of the European Community legal order*, EJIL, vol. 10, no. 4, 1999, pp. 763-789.
58. **TALLBERG Jonas** *Supranational influence in EU enforcement: the ECJ and the principle of state liability*, Journal of European Public Policy 7:1 March 2000: pp. 104-121.
59. **TESAURO, Giuseppe**, *La responsabilité des Etats membres pour violation du droit communautaire*, RMUE n.3, 1996, pp. 15-34.
60. **VAN GERVEN, W.**, *Bridging the Gap between Community Laws and National Laws: Towards a Principle of Homogeneity in the Field of Legal Remedies?* Common Market Law Review no. 32 (1995), pp. 679-702.
61. **VAN GERVEN, W.** *Of Rights, Remedies and Procedures*, Common Market Law Review, no. 37, 2000, pp. 501-536.
62. **VAN RAEPENBUSCH, Sean**, *La convergence entre les régimes de responsabilité extracontractuelle de l'Union Européenne et des Etats Membres*, ERA Forum, Volume 12 (2012), number 4, pp. 671-684.
63. **WAKEFIELD, Jill**, *The changes in liability of EU institutions : Bergaderm, FIAMM and Schneider*, ERA Forum, Volume 12 (2012), number 4, pp. 625-639.
64. **WARD, Angela**, *Damages under the EU Charter of Fundamental Rights*, ERA Forum, Volume 12 (2012) - number 4, pp. 589-611.
65. **WATHELET, M., VAN RAEPENBUSCH, Sean** *La responsabilité des Etats membres en cas de violation du droit communautaire, vers un alignement de la responsabilité de l'Etat sur celle de la Communauté ou l'inverse?*, CDE, 1997, pp.13-63.

66. **WATTEL, Peter J.**, *National Procedural Autonomy and Effectiveness of EC Law: Challenge the Charge, File for Restitution, Sue for Damages?*, Legal Issues of Economic Integration 35 (2), 2008, pp. 109-132.

67. **WYATT, Derrick**, *New legal order, or old?*, European Law Review, 1982 (7), pp.147-166.

III. DICȚIONARE

1. **BARAV, Ami, PHILIP Christian**, *Dictionnaire Juridique des Communautés européennes*, PUF Paris, 1993.
2. **VEDINAȘ, Verginia, GODEANU, Narcis Teodor, CONSTANTINESCU, Emanuel**, *Dicționar de drept public. Drept constituțional și administrativ*, Ed. C.H. Beck, București, 2010.

IV. LEGISLAȚIA UNIUNII

1. Legislație UE

1. Tratatul privind Uniunea Europeană, versiunea consolidată, publicată în JOUE nr. C326 din 26 octombrie 2012.
2. Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene, versiunea consolidată., publicată în JOUE nr. C326 din 26 octombrie 2012.
3. Tratatul de instituire a Comunității Europene a Cărbunelui și Oțelului, semnat la Paris, la 18 aprilie 1951.
4. Tratatul de instituire a Comunității Europene a Energiei Atomice, semnat la Roma, la 25 martie 1957.
5. Tratatul de instituire a Comunității Economice Europene, semnat la Roma, la 25 martie 1957.
6. Actul Unic European, semnat la Luxemburg, la 17 februarie 1986 și la Haga, la 28 februarie 1986.
7. Tratatul privind Uniunea Europeană, semnat la Maastricht, la 7 februarie 1992.
8. Tratatul de la Amsterdam de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană, a tratatelor de instituire a comunităților europene și a altor acte conexe, semnat la Amsterdam, la 2 octombrie 1997.
9. Tratatul de la Nisa de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană, a tratatelor de instituire a comunităților europene și a anumitor acte conexe, semnat la Nisa, la 26 februarie 2001.
10. Carta Drepturilor Fundamentale a Uniunii Europene, adoptată la Strasbourg, la 12 decembrie 2007.
11. Tratatul de la Lisabona de modificare a Tratatului privind Uniunea Europeană și a Tratatului de instituire a Comunității Europene, semnat la Lisabona, la 13 decembrie 2007.

12. Regulamentul nr. 1612/68 al Consiliului din 15 octombrie 1968 privind libera circulație a lucrătorilor în cadrul Comunității.
13. Directiva nr. 69/335/CEE a Consiliului din 17 iulie 1969 privind taxele indirecte aplicate majorării capitalului.
14. Directiva nr. 75/117/CEE a Consiliului din 10 februarie 1975 privind apropierea legislațiilor statelor membre referitoare la aplicarea principiului egalității de remunerare între lucrătorii de sex masculin și cei de sex feminin.
15. Directiva nr. 76/207/CEE a Consiliului din 9 februarie 1976 privind punerea în aplicare a principiului egalității de tratament între bărbați și femei în ceea ce privește accesul la încadrarea în muncă, la formarea și la promovarea profesională, precum și condițiile de muncă.
16. Directiva nr. 79/7/CEE a Consiliului din 19 decembrie 1978 privind aplicarea treptată a principiului egalității de tratament între bărbați și femei în domeniul securității sociale.
17. Directiva nr. 80/987/CEE a Consiliului din 20 octombrie 1980 privind apropierea legislațiilor statelor membre referitoare la protecția lucrătorilor salariați în cazul insolvenței angajatorului.
18. Directiva nr. 81/851/CEE a Consiliului din 28 septembrie 1981 privind armonizarea legilor statelor membre referitoare la produsele de medicină veterinară.
19. Directiva nr. 81/852/CEE a Consiliului din 28 septembrie 1981 privind armonizarea legilor statelor membre referitoare la standardele și protocoalele analitice, farmaceutice, toxicologice și clinice în legătură cu testarea produselor de medicină veterinară.
20. Directiva nr. 83/189/CEE a Consiliului din 28 martie 1983 de stabilire a unei proceduri pentru furnizarea de informații în domeniul standardelor și reglementărilor tehnice, astfel cum a fost modificată prin Directiva nr. 88/182/CEE a Consiliului din 22 martie 1988.
21. Directiva nr. 85/577/CEE a Consiliului din 20 decembrie 1985 privind protecția consumatorilor în cazul contractelor negociate în afara spațiilor comerciale.
22. Directiva nr. 87/102/CEE a Consiliului din 22 decembrie 1986 de apropiere a actelor cu putere de lege și a actelor administrative ale statelor membre privind creditul de consum.
23. Directiva nr. 90/314/CEE a Consiliului din 13 iunie 1990 privind pachetele de servicii pentru călătorii, vacanțe și circuite.
24. Directiva nr. 90/435/CEE a Consiliului din 23 iulie 1990 privind regimul fiscal comun care se aplică societăților-mamă și filialelor acestora din diferite state membre.
25. Directiva nr. 90/531/CEE a Consiliului din 17 septembrie 1990 privind procedurile de achiziții publice ale entităților care operează în sectoarele apelor, energiei, transporturilor și telecomunicațiilor.
26. Directiva nr. 94/19 a Parlamentului European și a Consiliului din 30 mai 1994 privind sistemele de garantare a depozitelor.
27. Regulamentul (CE) nr. 1/2003 al Consiliului din 16 decembrie 2002 privind punerea în aplicare a normelor de concurență prevăzute la articolele 81 și 82 din Tratat.

2. Legislație națională

1. Constituția României, republicată.
2. Legea 303/2004 privind statutul judecătorilor și procurorilor, republicată, cu modificările și completările ulterioare
3. Legea contenciosului administrativ nr. 554/2004, cu modificările și completările ulterioare.

V. JURISPRUDENȚA

1. JURISPRUDENȚA CJUE

1. Hotărârea CJCE din 15 iulie 1960, Republica Italiană împotriva Înaltei Autorități, cauza 20/59.
2. Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1960, Jean E. Humblet împotriva Statului belgian, cauza 6/60.
3. Hotărârea CJCE din 5 februarie 1963, Societatea N. V. Algemene Transport - en Expeditie Onderneming van Gend & Loos împotriva Nederlandse Administratie der belastingen (administrația fiscală olandeză), cauza C-26/62.
4. Hotărârea CJCE din 15 iulie 1963, Plaumann & Co., împotriva Comisiei Comunității Economice Europene, cauza C-25/62, 15 iulie 1963.
5. Hotărârea CJCE din 15 iulie 1964, Flaminio Costa împotriva Ente nazionale energia elettrica (ENEL), cauza 6/64.
6. Hotărârea CJCE din 13 noiembrie 1964, Comisia Comunităților Europene împotriva Marelui Ducat al Luxemburgului și Regatului Belgiei, cauzele conexate 90-91/63.
7. Hotărârea CJCE din 16 iunie 1966, Alfons Lütticke GmbH împotriva Hauptzollamt Sarrelouis, cauza 57/65.
8. Hotărârea CJCE din 3 aprilie 1968. Firma Molkerei-Zentrale Westfalen/Lippe GmbH împotriva Hauptzollamt Paderborn cauza 28/67.
9. Hotărârea CJCE din 4 aprilie 1968, Firma Gebrüder Lück împotriva Hauptzollamt Köln-Rheinau cauza 34/67.
10. Hotărârea CJCE din 13 decembrie 1969, Walt Wilhelm și alții împotriva Bundeskartellamt, cauza 14/68.
11. Hotărârea CJCE din 6 octombrie 1970, Franz Grad împotriva Finanzamt Traunstein, cauza C-9/70.
12. Hotărârea CJCE din 17 decembrie 1970, SpA SACE împotriva Ministerului finanțelor din Republica Italiană, cauza 33/70.
13. Hotărârea CJCE din 17 decembrie 1970, Internationale Handelsgesellschaft mbH împotriva Einfuhr – und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel, cauza C-11/70.

14. Hotărârea CJCE din 28 aprilie 1971, Alfons Lütticke GmbH împotriva Comisiei Comunităților Europene, cauza 4/69.
15. Hotărârea CJCE din 8 iunie 1971, Deutsche Grammophon Gesellschaft mbH împotriva Metro-SB-Großmärkte GmbH & Co. KG., cauza 78/70.
16. Hotărârea CJCE din 2 decembrie 1971, Aktien-Zuckerfabrik Schöppenstedt împotriva Consiliului Comunităților Europene, cauza C-5/71.
17. Hotărârea CJCE din 14 decembrie 1971, Politi s.a.s. împotriva Ministerului finanțelor din Republica Italiană cauza C-43/71.
18. Hotărârea CJCE din 12 decembrie 1972, International Fruit Company NV și alții împotriva Produktschap voor Groenten en Fruit, cauzele conexe 21-24/72.
19. Hotărârea CJCE din 7 februarie 1973, Comisia Comunităților Europene împotriva Republicii Italiene, cauza 39/72.
20. Hotărârea CJCE din 10 octombrie 1973, Fratelli Variola S.p.A. împotriva Amministrazione italiana delle Finanze, cauza C-34/73.
21. Hotărârea CJCE din 30 ianuarie 1974, Belgische Radio en Televisie împotriva SV SABAM and NV Fonior, cauza 127/73.
22. Hotărârea CJCE din 21 iunie 1974, Jean Reyners împotriva Statului Belgian, cauza 2/74.
23. Hotărârea CJCE din 4 decembrie 1974, Yvonne van Duyn împotriva Home Office, cauza 41/74.
24. Hotărârea CJCE din 3 decembrie 1974, Johannes Henricus Maria van Binsbergen împotriva Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor de Metaalnijverheid, cauza 33/74.
25. Hotărârea CJCE din 8 aprilie 1976, Gabrielle Defrenne împotriva Societe anonyme belge de navigation aeriene Sabena, cauza C-43/75.
26. Hotărârea CJCE din 22 ianuarie 1976 Carmine Antonio Russo împotriva Azienda di Stato per gli interventi sul mercato agricolo (AIMA), cauza 60/75.
27. Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, Rewe-Zentralfinanz eG și Rewe-Zentral AG împotriva Landwirtschaftskammer für das Saarland, cauza 33/76.
28. Hotărârea CJCE din 16 decembrie 1976, Comet BV împotriva Produktschap voor Siergewassen, cauza 45/76.
29. Hotărârea CJCE din 9 martie 1978, Amministrazione delle finanze dello Stato împotriva Simmenthal, cauza C-106/77.
30. Hotărârea CJCE din 5 aprilie 1979, Tullio Ratti, cauza C-148/78.
31. Hotărârea CJCE din 27 februarie 1980, Hans Just I/S împotriva Danish Ministry for Fiscal Affairs, cauza 68/79.
32. Hotărârea CJCE din 13 mai 1980, SpA International Chemical Corporation împotriva Amministrazione delle finanze dello Stato, cauza 66/80.

33. Hotărârea CJCE din 12 iunie 1980, Express Dairy Foods Limited împotriva Intervention Board for Agricultural Produce, cauza 130/79.
34. Hotărârea CJCE din 7 iulie 1981, Rewe-Handelsgesellschaft Nord mbH și Rewe-Markt Steffen împotriva Hauptzollamt Kiel, cauza 158/80.
35. Hotărârea CJCE din 21 ianuarie 1981, Dansk Supermarked A/S împotriva A/S Imerco, cauza 58/80.
36. Hotărârea CJCE din 19 ianuarie 1982, Ursula Becker împotriva Finanzamt Münster-Innenstadt cauza 8/81.
37. Hotărârea CJCE din 26 octombrie 1982, Hauptzollamt Mainz împotriva C.A. Kupferberg & Cie KG a.A., cauza 104/81.
38. Hotărârea CJCE din 9 noiembrie 1983, Amministrazione delle Finanze dello Stato împotriva SpA San Giorgio, cauza 199/82.
39. Hotărârea CJCE din 10 aprilie 1984, Sabine von Colson și Elisabeth Kamann împotriva Land Nordrhein-Westfalen, cauza C-14/83.
40. Hotărârea CJCE din 10 iulie 1985, CMC Cooperativa muratori e cementisti și alții împotriva Comisiei Comunităților Europene, cauza 118/83.
41. Hotărârea CJCE din 26 februarie 1986, M. H. Marshall împotriva Southampton and South-West Hampshire Area Health Authority (Teaching), cauza 152/84.
42. Hotărârea CJCE din 15 mai 1986, Johnston împotriva Chief Constable of the Royal Ulster Constabulary, cauza C-222/84.
43. Hotărârea CJCE din 21 mai 1987, Walter Rau Lebensmittelwerke și alții împotriva Bundesanstalt für landwirtschaftliche Marktordnung, cauzele conexate C-133-136/85.
44. Hotărârea CJCE din 30 septembrie 1987, Meryem Demirel împotriva Stadt Schwäbisch Gmünd, cauza 12/86.
45. Hotărârea CJCE din 27 septembrie 1988, Parlamentul European împotriva Consiliului Comunităților Europene, cauza 302/87.
46. Hotărârea CJCE din 2 februarie 1989, Comisia împotriva Republicii Italiene, cauza 22/87.
47. Hotărârea CJCE din 21 septembrie 1989, Comisia Comunităților Europene împotriva Republicii Elene, cauza 68/88.
48. Hotărârea CJCE din 13 noiembrie 1990, Marleasing SA împotriva La Comercial Internacionale de Alimentacion SA, cauza C-106/89.
49. Hotărârea CJCE din 19 iunie 1990, The Queen împotriva Secretary of State for Transport ex parte Factortame Ltd. și alții, cauza C-213/89.
50. Hotărârea din 25 iulie 1991, Theresa Emmott împotriva Minister for Social Welfare and Attorney General, cauza C-208/90.
51. Hotărârea CJCE din 19 noiembrie 1991, Andrea Francovich și Danila Bonifaci și alții împotriva Republicii Italiene, cauzele conexate C-6/90 și C-9/90.

52. Hotărârea CJCE din 14 iulie 1994, Paola Faccini Dori împotriva Recreb SRL, cauza 91/92.
53. Hotărârea CJCE din 27 octombrie 1993, H. Steenhorst-Neerings împotriva Bestuur van de Bedrijfsvereniging voor Detailhandel, Ambachten en Huisvrouwen, cauza C-338/91.
54. Hotărârea CJCE din 15 septembrie 1994, Koinopraxia Enóséon Georgikon Synetairismon Diacheiriséos Enchorion Proíonton Syn. PE (KYDEP) împotriva Consiliului Uniunii Europene și Comisiei Comunităților Europene, cauza C-146/91.
55. Hotărârea CJCE din 14 decembrie 1995, Peterbroeck, Van Campenhout & Cie SCS împotriva Regatului Belgiei, cauza C-312/93.
56. Hotărârea CJCE din 5 martie 1996, Brasserie du Pecheur SA împotriva Bundesrepublik Deutschland și The Queen împotriva Secretary of State for transport, ex parte: Factortame Ltd. și alții, cauzele conexate C-46/93 și 48/96.
57. Hotărârea CJCE din 30 aprilie 1996, CIA Security International SA împotriva Signalson SA and Securitel SPRL., cauza C-194/94.
58. Hotărârea CJCE din 26 martie 1996, The Queen împotriva H. M. Treasury, ex parte: British Telecommunications plc, cauza C-392/93.
59. Hotărârea CJCE din 23 mai 1996, The Queen împotriva Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, ex parte: Hedley Lomas (Ireland) Ltd., cauza C-5/94.
60. Hotărârea CJCE din 8 octombrie 1996, Erich Dillenkofer și alții împotriva Bundesrepublik Deutschland, cauzele conexate C-178/94, C-179/94, C-188/94, C-189/94 și C-190/94.
61. Hotărârea CJCE din 7 martie 1996 El Corte Inglés SA împotriva Cristina Blázquez Rivero, cauza C-192/94.
62. Hotărârea CJCE din 17 octombrie 1996, Denkavit International BV, VITIC Amsterdam BV și Voormeer BV împotriva Bundesamt für Finanzen, cauzele conexate 283/94, 291/94 și 292/1994.
63. Hotărârea CJCE din 20 martie 1997, Republica Franceză împotriva Comisiei Comunităților Europene, cauza C-57/95.
64. Hotărârea CJCE din 10 iulie 1997, Rosalba Palmisani împotriva Istituto nazionale della previdenza sociale (INPS), cauza C-261/95.
65. Hotărârea CJCE din 17 iulie 1997, Haahr Petroleum Ltd împotriva Åbenrå Havn, Ålborg Havn, Horsens Havn, Kastrup Havn NKE A/S, Næstved Havn, Odense Havn, Struer Havn and Vejle Havn, and Trafikministeriet, cauza C-90/94.
66. Hotărârea CJCE din 2 decembrie 1997, Fantask împotriva Industriministeriet (Erhvervministeriet), cauza C-188/95.
67. Hotărârea CJCE din 15 ianuarie 1998, Kalliope Schöning-Kougebetopoulou împotriva Freie und Hansestadt Hamburg, cauza 15/96.
68. Hotărârea CJCE din 2 aprilie 1998, Norbrook Laboratories Ltd împotriva Ministry of Agriculture, Fisheries and Food, cauza C-127/95.

69. Hotărârea CJCE din 24 septembrie 1998, Brinkmann Tabakfabriken GmbH împotriva Skatteministeriet, cauza C-319/96.
70. Hotărârea CJCE din 1 decembrie 1998, B.S. Levez împotriva T.H. Jennings (Harlow Pools) Ltd., cauza C-326/96.
71. Hotărârea CJCE din 4 iulie 2000, Salomone Haim împotriva Kassenzahnärztliche Vereinigung Nordrhein, cauza C-424/97.
72. Hotărârea CJCE din 4 iulie 2000, Laboratoires pharmaceutiques Bergaderm SA și Jean-Jacques Goupil împotriva Comisiei Comunităților Europene, cauza C-352/98.
73. Hotărârea CJCE din 11 ianuarie 2001, Azienda Agricola Monte Arcosu Srl împotriva Regione Autonoma della Sardegna, cauza C-403/98.
74. Hotărârea CJCE din 20 septembrie 2001, Courage Ltd împotriva Bernard Crehan și Bernard Crehan împotriva Courage Ltd și alții, cauza C-453/99.
75. Hotărârea CJCE din 25 iulie 2002, Union de Pequenos Agricultores, cauza 500/2000.
76. Hotărârea CJCE din 30 septembrie 2003 Gerhard Kobler împotriva Republicii Austriece, cauza C-224/01.
77. Hotărârea CJCE din 12 octombrie 2004, Peter Paul și alții împotriva Republicii Federale Germania, cauza C-222/02.
78. Hotărârea CJCE din 13 iunie 2006, Traghetti del Mediterraneo SpA împotriva Republicii Italiene, cauza C-173/03.
79. Hotărârea CJCE din 13 iulie 2006, Vincenzo Manfredi și alții împotriva Lloyd Adriatico Assicurazioni SpA și alții, cauzele conexe C-295-298/04.
80. Hotărârea CJCE din 19 septembrie 2006, Graham J. Wilson împotriva Ordre des avocats du barreau de Luxembourg, cauza C-506/04.
81. Hotărârea CJCE din 12 septembrie 2006, M.G. Eman and O.B. Sevinger împotriva College van burgemeester en wethouders van Den Haag, cauza C-300/04.
82. Hotărârea CJCE din 12 decembrie 2006, Test Claimants in the FII Group Litigation împotriva Commissioners of Inland Revenue, cauza C-446/04.
83. Hotărârea CJCE din 13 martie 2007, Test Claimants in the Thin Cap Group Litigation împotriva Commissioners of Inland Revenue, cauza C-524/04.
84. Hotărârea CJCE din 25 ianuarie 2007 Carol Marilyn Robins și alții împotriva Secretary of State for Work and Pensions, cauza C-278/05.
85. Hotărârea CJCE din 3 septembrie 2008, Yassin Abdullah Kadi și Al Barakaat International Foundation împotriva Consiliului Uniunii Europene și a Comisiei Comunităților Europene, cauzele conexe C-402/05 P și C-415/05 P.
86. Hotărârea CJCE din 16 octombrie 2008, The Queen, la cererea: Synthon BV împotriva Licensing Authority of the Department of Health, cu participarea: SmithKline Beecham plc, cauza C-452/06.

87. Hotărârea CJCE din 24 martie 2009, Danske Slagterier împotriva Bundesrepublik Deutschland, cauza C-445/06.

88. Hotărârea Curții de Justiție din 26 ianuarie 2010, Transportes Urbanos y Servicios Generales SA împotriva Administración del Estado, cauza C-118/08.

89. Hotărârea Curții de Justiție din 24 noiembrie 2011, Comisia Europeană împotriva Republicii Italiene, cauza C-379/10.

90. Hotărârea Curții de Justiție din 18 iulie 2013, Kadi II, cauzele conexe C-584/10, C-593/10 P și C-595/10 P.

2. JURISPRUDENȚA ALTOR INSTANȚE INTERNAȚIONALE

CPJI

Avizul CPJI din 3 martie 1928, Jurisdiction of the Courts of Danzig (Pecuniary Claims of Danzig Railway Officials who have Passed into the Polish Service, against the Polish Railways Administration).

CEDO

Hotărârea CEDO din 21 martie 2000, Dulaurans împotriva Franței, cauza 34553/97.

VI. ADRESE WEB

<http://www.bundesverfassungsgericht.de/en/decisions>

<http://www.giurcost.org>

<http://europa.eu>

<http://jeanmonnetprogram.org>

<http://www.icj-cij.org/pcij/>

<http://webjcli.ncl.ac.uk/2000/issue1/anagnostaras1.html>

ANAGNOSTARAS, Georgios, *State liability v Retroactive application of belated implementing measures: Seeking the optimum means in terms of effectiveness of EC law*,

<http://www.ncl.ac.uk/~nlawwww/1996/issue4/betlem4.html> [1996] 4 Web JCLI Words 6538

BETLEM Gerrit, *The King Can Do Wrong: State Liability for Breach of European Community Law in the Post-Francovich Era*

<http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/99/990901.html>

LEE Ian B., "*In Search of a Theory of State Liability in the European Union*", Harvard Jean Monnet Working Paper 9/99,

<https://oa.doria.fi/bitstream/handle/10024/2969/fromfran.pdf?sequence=2>

NIKOLAOU, Evangelos, "*From Francovich to Köbler and beyond: The evolution of a State liability regime for the European Community*"

[www.jur.lu.se/.../english/essay/Masterth.nsf/0/20486A65B0427ADCC1256BC900405CEB/\\$File/xsmall.pdf?OpenElement](http://www.jur.lu.se/.../english/essay/Masterth.nsf/0/20486A65B0427ADCC1256BC900405CEB/$File/xsmall.pdf?OpenElement)

SCHERER Alska "*State Liability - Ten years after Francovich. Is German State Liability law compatible with EC law?*"

sas-space.sas.ac.uk/dspace/bitstream/10065/336/1/Article215NILQ.pdf

STEFANOU, Constantin, XANTHAKI Helen, "*The Principle of the Effective Protection of the Individual in EC Law and the Dialectic of European Integration Theory*"